

FIKİH USÛLCÜLERİNİN SÛNNET'LE İLGİLİ BÂZİ MESELELERE YAKLAŞIMLARI*

An Approach of the Usuli (scholaras of usul al-fiqh) to Some Issues
Relating to the Sunnah

Hüseyin Mutâvi' et-TERTÛRÎ**

Çev.: Dr. Ramazan ÖZMEN***

1. SÛNNET'İN KELİME ve TERİM ANLAMI

1.1. **Sünnet'in Kelime Anlamı:** Arapça sünnet kelimesi ister iyi, isterse kötü olsun, 'yol, tavır, davranış, hal ve gidişât' anlamına gelmektedir. Çoğulu 'sünen'dir. Hz. Peygamber'in şu hadisinde geçen *sünnet* kelimesi bu anlama gelmektedir. O'nun şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir: "Her kim, İslâm'da güzel bir çığır açarsa, onun ve ondan sonra onunla amel edenlerin sevabı, onların sevabından bir şey eksilmeksizin o kişiye âittir. Her kim de İslâm'da kötü bir çığır açarsa, onun ve ondan sonra onunla amel edenlerin günahı, onların günahından bir şey eksilmeksizin o kişiye âittir."¹

1.2. **Sünnet'in Terim Anlamı:** Sünnet kelimesi, terim olarak birkaç anlama gelmektedir.²

a. Kur'ân'ın mukâbili olarak kullanılabilir. Hz. Peygamber'in şu hadisinde geçen Sünnet kelimesi bu anlamdadır: "*Cemâate Kur'ân'ı en iyi okuyan imam olur. Eğer kıraat konusunda denk iseler, sünnet'i en iyi bilen imam olur*"³

b. Bid'at'ın karşıtı olarak kullanılır. Meselâ 'sünnet ehli' veya 'bid'at ehli' denmesi gibi.

c. Muhaddisler tarafından Hz. Peygamber'e izâfe edilen söz, fiil, takrîr, ahlâkî veya yaratılıştan gelen vasıf, Hz. Peygamber'in peygamberlikle ilgili halleri ve peygamberlikten önceki halleri vb. için kullanılmaktadır.

** Yrd. Doç. Dr., Kral Suûd Üniversitesi Eğitim Fakültesi İslâm Araştırmaları Bölümü Öğretim Üyesi.

*** Ar. Gör., Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Hadis Anabilim Dalı: rozmen@yyu.edu.tr

¹ Muslim, *es-Sahîh*, Dâru İhyâi't-turâsî'l-arabî, Beyrut, trs., Zekât, 20, (h. no: 1017, I/705).

² İbnü'n-Neccâr, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Mumîr*, thk., Muhammed ez-Zuhaylî-Nezîh Hammâd, Dâru'l-fikr, Dimesk, II/159 vd.; el-Umerî, Nâdiye Şerîf, *Advâim ale's-Sekâfeti'l-İslâmiyye*, Muessetu'r-risâle, I. bsk., Beyrut 1981, s. 40 vd.

³ Muslim, *es-Sahîh*, Mesâcid ve Mevâdu's-Salât, 53, (h. no: 673, I/465).

d. Fakihler tarafından ise beş hükümden (farz, sünnet, haram, mekruh, mübah) farz ve onun dışındakilerin mukâbili olarak kullanılmaktadır.

Çoğu kez sünnet kelimesi ile sadece farz'ın mukâbilini kastedilmektedir. Meselâ, 'abdestin farzları veya abdestin Sünnetleri' dediğimizde burada Sünnet, haram veya mekruha mukâbil bir şey olmamaktadır.

e. Fıkıh usûlcüleri sünnet'i, Rasûlullah'tan Kur'ân'ın dışında sâdır olan söz, fiil veya takrîr anlamında kullanılmaktadırlar.⁴

f. Hanefiler sünnet'in terim anlamının alanını genişletmişler ve Rasûlullah'tan sonra *sahâbenin sünnetini* de bu anlama dâhil etmişlerdir. Buna da Rasûlullah'ın şu hadîsi ile delil getirmişlerdir: "Size benim ve benden sonra râşid halîfelerimin sünnet'ini tavsiye ederim. Ona sımsıkı sarılı-
nız."⁵

2. SÜNNET'İN ÇEŞİTLERİ

2.1. **Kavlî Sünnet:** [Hz. Peygamber'in sözlerine kavli sünnet denmektedir.] Kavli sünnet'in örneği, Rasûlullah'ın şu sözüdür: "Ameller, niyetlere göre değerlendirilir. Herkes yaptığı işin karşılığını niyetine göre alır. Kim, elde edeceği bir dünyalığa ulaşmak veya evleneceği bir kadına kavuşmak için hicret etmişse, onun hicreti hicret ettiği şeye göre değerlendirilir."⁶ Hz. Peygamber'in şu sözü de kavli Sünnet'e örnektir: "Sizden biriniz, ben kendisine babasından çocuğundan ve bütün insanlardan daha sevimli olmadıkça, gerçek mânâda iman etmiş sayılmaz."⁷

2.2. **Fiilî Sünnet:** Hz. Peygamber'den sâdır olan fiillere denir. Onun namaz kılışı, Kur'an'da mücmel olarak zikredilen hac emrini ifâ ederek açıklaması, mallar ile ilgili anlaşmazlıklarda konusunda bir şahid ve yeminle hüküm vermesi, fiilî sünnete örneklerdir.

2.3. **Takrîrî Sünnet:** Rasûlullah'ın, kendi huzurunda sahâbe tarafından söylenen sözleri, işlenen fiilleri veya bu meyanda kendisine ulaşan haberleri, sukût ile karşılması; bunları onaylayıp beğendiğini açıkça ifade etmesine takrîrî sünnet denmektedir.

Sünnet'in bu çeşidine aşağıdaki durumları örnek olarak verebiliriz: *

a. Bazı sahâbiler, Rasûlullah'ın bulunduğu bir sofrada kertenkele yemiş, Rasûlullah ise onların bu davranışını yadırgamamıştır.⁸

b. Amr b. el-Âs'ın, Zâtü's-Selâsil gazvesinde, gusül etmesi gerektiği halde, hava çok soğuk olduğu için yıkanmayıp, teyemmüm ettikten sonra

⁴ Muhibullah b. Abdîşşekûr, *Musellemü's-Subût*, II/97.

⁵ Ebû Dâvud, *es-Sünen*, Sünne, 65, (h. no: 4607, IV/14).

⁶ el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiü's-Sahîh*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, trs., *Bed'ü'l-Vahy*, 1, (I/2).

⁷ el-Buhârî, *es-Sahîh*, İmân, 8, (I/9).

⁸ el-Buhârî, *es-Sahîh*, Et'ime, 16, (IV/202).

başlarında bulunduğu kimselere namaz kıldıracağı haberi Rasûlullah'a ulaştığında, o bu durumu onaylamıştır. Amr b. el-Âs'ın şöyle dediği rivâyet edilir: "Zâtü's-Selâsil gazvesinde soğuk bir gecede ihtilam oldum. Guslettiğim takdirde, sağlığımın tehlikeye girip hayatımı kaybetmekten endişe duydum. Bu yüzden teyemmüm edip arkadaşlarıma sabah namazını kıldırardım. Bu hâdiseyi, namaz kıldırduğum arkadaşlarım Rasûlullah'a anlatınca, o şöyle buyurdu: 'Ey Amr! Cünüp olduğun halde arkadaşlarına namaz mı kıldırдың?' Rasûlullah'a, beni gusletmekten alıkoyan durumu haber verdim ve 'Allah'ın "*Kendinizi tehlikeye atmayınız, Allah size merhamet eder*" dediğini duydum' deyince, Rasûlullah güldü ve hiçbir şey demedi."⁹

c. Rasûlullah'ın selem akdini onaylaması:

Abdullah b. Ebi'l-Mücâlid şöyle demiştir: "İbn Ebî Evfâ'ya selem akdi ile alış-veriş yapma hakkında soru sormuştum. O bu soruma cevap olarak şöyle dedi: 'Biz Rasûlullah, Ebû Bekir ve Ömer zamanında; satılık buğday, arpa ve hurmalarının olup olmadığını bilmediğimiz kimselerden bu malları almak için, onlarla selem akdi yapıyorduk' dedi."¹⁰

d. Rasûlullah, Hz. Âişe'nin mescitte oynayan Habeşlilere bakmasına müsâade etmiştir. Amr b. Zübeyr, Hz. Âişe'nin şöyle dediğini anlatıyor: "Bir gün Rasûlullah'ı odamın kapısının önünde gördüm. Bu esnâda Habeşliler mescitte oynuyorlardı. Rasûlullah beni elbisesi ile örtüyor, ben de onların oyunlarına bakıyordum."¹¹

Sahâbenin 'biz Rasûlullah zamanında şöyle yapardık' şeklindeki sözleri de takrîrî sünnet'e girmektedir. Buna örnek olarak şu haberi verebiliriz: "Mersed b. Abdillâh'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: 'Ukbe b. Âmir el-Cühenî'nin yanına vardım ve ona 'Ebû Temîm'in akşam namazından önce iki rekat namaz kılmasını tuhaf karşılamıyor musun?' dedim. 'O namazı Rasûlullah zamanında biz de kılardık' dedi. Ben 'şimdi seni o namazı kılmaktan alıkoyan nedir?' dediğimde, el-Cühenî 'dünya meşgalesi' diye cevap verdi.¹² Görüldüğü gibi, akşam namazından önce iki rekat namaz kılmak takrîrî sünnet ile sâbit olmuştur.¹³

2.4. Ahlâkî Sıfata Örnek: Buhârî, Enes b. Mâlik'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Hz. Peygamber küfürbaz birisi değildi, başkalarına hakâret

⁹ Ebû Dâvud, *es-Sünen*, Tahâret, 124, (h. no: 334, I/238).

^{*} *Selem akdi*: Peşin para ile sorradan teslim edilecek bir malı satın alma muâmelesi, para peşin mal verisiye olan alış-veriş akdi. (çev. notu.)

¹⁰ en-Nesâî, *es-Sünen*, Buyû', 61, (h. no: 4611, VII/289).

¹¹ el-Buhârî, *es-Sahîh*, Salât, 69, (I/116).

¹² el-Buhârî, *es-Sahîh*, Teheccüd, 35, (II/55).

¹³ Akşam namazından önce iki rekat namaz kılmak açıkladığımız üzere takrîrî sünnetle sâbit olduğu gibi, aynı zamanda kavli sünnetle de sâbit olmuştur. el-Buhârî'nin rivâyet ettiği bir hadiste Rasûlullah şöyle buyurmuştur: "*Akşam namazından önce namaz kalmız.*" Hadis için bkz: el-Buhârî, *es-Sahîh*, Teheccüd, 35, (II/54).

dolu çirkin sözler söylemez ve lânet ifâdeleri kullanmazdı. O, bizden birini azarlamak istediği zaman sâdece 'Ona ne oldu? alnı toprak olası!'¹⁴ derdi."¹⁵

2.5. Yararıyla İlgili Sıfata Örnek: Yine Buhârî, Enes b. Mâlik'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Rasûlullah'ın ayakları ve avuç içleri iri ve etlice idi."¹⁶ Yine Enes şöyle demiştir: "Rasûlullah ne çok uzun boylu, ne de çok kısa boylu idi..."¹⁷

3. SÜNNET'İN DELİL OLUŞU

İslâm âlimleri, sünnet'in delil ve hüküm kaynaklarından bir kaynak olduğu hususunda görüş birliğine varmışlar ve bu görüşlerini Kur'an, sahâbe'nin icmâi ve akıl olmak üzere üç delille ispata çalışmaktadırlar.

3.1. Sünnet'in Kaynak Oluşunun Kur'ân'dan Delilleri:

Kur'an'da, sünnet'in delil olduğunu gösteren bir çok âyet vardır. Bunların bir kısmını şu şekilde sıralamak mümkündür:¹⁸

"O (Muhammed) kendiliğinden konuşmamaktadır. O'nun konuşması ancak, bildirilen bir vahy iledir."¹⁹

"...Peygamber size ne verdi ise onu alın, size ne yasakladı ise ondan da sakının. Allah'tan korkun. Çünkü Allah'ın azabı çetindir."²⁰

"Ey iman edenler! Allah'a itâat edin. Peygamber'e ve sizden olan ulüemre (idâreciler) de itâat edin..."²¹

"...İnsanlara, kendilerine indirileni açıklamak için ve düşünüp anlasınlar diye sana da bu Kur'ân'ı indirdik."²²

"...Bu sebeple, onun emrine aykırı davrananlar, başlarına bir belâ gelmesinden veya kendilerine çok elemli bir azap isâbet etmesinden sakınsınlar."²³

¹⁴ (Hattâbî der ki: Bu duâ iki veche muhtemel olur: Biri 'Yüzü yere düşsün de alnuna toprak bulaşsın', biri de bunun ona tâat duâsı olmasıdır ki, 'Namaz kılsın da alrı topraklansın' demek olur. Bu 'Alrı toprak olası' sözünü Araplar hakikat mânâsına değil de, daha çok mecâz olarak kullanırlar. 'Eli toprak olası', 'Yüzü toprak olası', 'Allah canını alsın' tâbirleri de ekseriye hakikat mânâsına değil, mecâzî mânâda kullanılır. Buna göre Hz. Peygamber'in bu 'Alrı toprak olası' duâsı, hakikat mânâsına değil de, namaz kılıp secde alnuna toz toprak bulaşmasını temennîden ibâret olur. Bkz: Sofuoğlu, Mehmed; *Sahîli-i Buhârî ve Tercemesi*, Ötüken yay., İstanbul, 1989, XIII/6018, 59. dipnot. [çev. notu.]

¹⁵ el-Buhârî, *es-Sahîh*, Edeb, 38, (VII/80).

¹⁶ el-Buhârî, *es-Sahîh*, Libâs, 68, (VII/58).

¹⁷ el-Buhârî, *es-Sahîh*, Libâs, 68, (VII/57).

¹⁸ eş-Şâfiî, Muhammed b. İdrîs, *er-Risâle*, thk., Ahmed Muhammed Şâkir, Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, I. bsk., Mısır, 1385, ss. 73-75; İbn Hazm, Ali b. Ahmed b. Said, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, Matbaatu'l-İmâm, Kâhire trs., I/108-110.

¹⁹ 53/Necm: 3-4.

²⁰ 59/Haşr: 7.

²¹ 4/Nisâ: 59.

²² 16/Nahl: 44.

²³ 24/Nûr: 63.

"Allah ve Rasûlü bir işe hüküm verdiği zaman, inanmış erkek ve kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur."²⁴

"(Rasûlüm!) De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin..."²⁵

"Kim Rasûl'e itâat ederse Allah'a itâat etmiş olur..."²⁶

"Hayır, Rabb'ine andolsun ki aralarında anlaşmazlık husûsunda seni hakem kılıp sonra da verdiği hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın (onu) tam mânâsı ile kabullenmedikçe tam iman etmiş olmazlar."²⁷

"Çünkü ümmîlere içlerinden, kendilerine âyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara Kitab'ı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderen O'dur. Kuşkusuz onlar, önceden apaçık bir sapıklık içindeydiler."²⁸

Bu âyetlerin tamamı Rasûlullah'a uymanın gerekliliğine delâlet etmektedir ve kesin olarak sünnet'in delil olduğunu ispat etmektedir.²⁹

3.2. Sahâbenin İcmâi:

Sahâbe, Kur'an'la sâbit olmuş bir hükümlerle, sünnet'le sâbit olmuş bir hüküm arasında ayırım yapmıyor, her ikisi ile birlikte amel ediyordu. Meselâ Ebû Bekir, kendisine gelip mîrastaki payını isteyen nineye şöyle demişti: "Senin (mîrastaki payın) için Allah'ın Kitabı'nda bir şey yok. Rasûlullah'ın sünnetinde de senin, (mîrastaki payın) ile ilgili bir bilgi yer aldığını bilmiyo-

²⁴ 33/Ahzâb: 36.

²⁵ 3/Âl-i İmrân: 31.

²⁶ 4/Nisâ: 80.

²⁷ 4/Nisâ: 65.

²⁸ 62/Cumâ: 2.

²⁹ Yazarın, sünnet'in delil olduğunu ispat etmek amacıyla yukarıda zikretmiş olduğu âyetlerin tamamının, konuyla doğrudan ilgili olmadığını ifade etmek yerinde olacaktır. Meselâ yazarın birincisi sırada zikretmiş olduğu 53/en-Necm sûresinin 3-4. âyetleri, sünnet'in İslâm'da bir delil ve kaynak olduğunu ispat etmek amacıyla en fazla başvurulan âyetlerin başında gelmektedir. Ancak ne var ki, bu âyetlerin sünnet'le uzaktan yakından hiçbir alakasının olmadığını söylemek, hiçbir şekilde mübâlağalı bir ifade olarak kabul edilmemelidir. Zirâ söz konusu âyetler, belli bir âyet grubunun içinde yer almaktadır. Dolayısıyla bu âyetlerin önceki ve sonraki âyetlerle ilişkisini görmezlikten gelip, bu âyetlerden bağımsız olarak ele alınması, ciddi anlama hatalarına yol açmaktadır. en-Necm sûresinin ilk âyetleri 'vahiy' olgusunu, yani Hz. Peygamber'in peygamberliğini konu almaktadır. Söz konusu 3. ve 4. âyetleri takibeden âyetler de vahyin gerçek olduğunu ve onu Cibrâil'in Hz. Peygamber'e getirdiğini ifade etmektedir. Şu halde 3. ve 4. âyetlerden önceki ve sonraki âyetlerin ele aldığı konu, 'vahiy' ve 'peygamberlik' olgusudur. Bu durumda 'vahiy' olgusunun gerçekliğini anlatan âyetler arasında yer alan 3. ve 4. âyetlerin de aynı konuyla ilgili olması gerekir. Buradan hareketle "O, kendi arzu ve hevâsından konuşmamaktadır." âyetinin: "o, kendisine vahiy gelmediği halde, bana vahiy geliyor demez; yine Kur'an'ı kendisinin uydurup da, "bunun bana Allah gönderdi" demesi de mümkün değildir." anlamına geldiğini söylemek mümkündür. Katâde'nin (ö. 117/735) görüşüne göre, "O, kendi arzu ve hevâsından konuşmamaktadır." demek, "o, Kur'an'ı kendi arzu ve hevâsından uydurmaz" demektir. el-Ferrâ da, "O, kendi arzu ve hevâsından konuşmamaktadır." âyetini, "yani 'O bu Kur'an'ı kendi kafasından söylememektedir. O (Kur'an) vahiyden başka bir şey değildir." şeklinde yorumlamıştır. Bu mevzûyu, yani sünnet'in delil olduğunu ispat etmek amacıyla pek çok müellif tarafından zikredilen âyetlerin tamamının konuyla doğrudan ilgili olmadığını, ülkemizde -bilebildiğimiz kadarıyla- ilk defa M. Hayri KIRBAŞOĞLU'nun ciddi bir şekilde tetkike tâbî tuttuğunu ifade etmemiz gerekmektedir. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Kırbâşoğlu, M. Hayri, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, Ankara Okulu Yay., 4. bsk., Ankara 1999, ss., 148-205.

rum. Ancak diğer insanlara soracağım. Ebû Bekir meseleyi başka kimselere sorunca, el-Muğîre b. Şu'be ve Muhammed b. Mesleme ayağa kalktı ve Rasûlullah'ın nineye mîrâstan altıda bir hisse verdiğine şahidlik etti."³⁰

3.3. Sünnet'in Huccet Olmasının Aklî Delili:

Allah, insanlara birtakım hükümleri mücmel (anlamı açık olmayan) olarak farz kılmıştır. Rasûlullah, söz veya fiilleri ile bu mücmel farzları açıklamadıkça, insanların Allah'ın emrine uymaları mümkün değildir. Allah, peygamberine Kur'an'ı açıklama görevi vermiş ve şöyle buyurmuştur: "...İnsanlara kendilerine indirileni açıklamaları için ve düşünüp anlasınlar diye sana da bu Kur'ân'ı indirdik."³¹

4. KAYNAK DEĞERİ AÇISINDAN SÜNNET'İN KUR'ÂN'A GÖRE KONUMU

Âlimler bu konuda iki farklı görüşe ayrılmışlardır:

a. Kur'an ve Sünnet (hükümlere kaynak olma bakımından) aynı mertebededirler. Eğer herhangi bir haber (hadis) görünürde³² Kur'an'dan bir âyet ile çelişirse, sonra olan öncekini nesh eder. Bu, Hanefîler³³, Mâlikîler³⁴ ve İbn Hazm'ın³⁵ görüşüdür. Ancak Hanefîler ve Mâlikîler, İbn Hazm'ın aksine bir hadîsin Kur'ân'ı nesh edebilmesi için, o hadîsin mütevâtir olmasını şart koşmaktadırlar. İbn Hazm'a göre ise, Kur'ân'ı neshedebilmeleri açısından, mütevâtir ve âhad haberler aynı derecededirler.

b. (Hükümlere kaynak olma bakımından) Sünnet Kur'an'dan sonra gelir; yani sünnet Kur'ân'ı nesh edemez. Eğer Kur'an'la sünnet arasında görünürde bir çelişki meydana gelirse ve iki kaynak arasını cem de edemezsek, bu takdirde aşağıdaki dört ihtimalden biri söz konusu olur:

1. Âyet, başka bir âyetle nesh edilmiş olabilir,
2. Sünnet mensûh olabilir,
3. Hadis, kendisiyle delil getirilemeyecek zayıf bir hadis olabilir.
4. Âyetteki veya hadisteki istidlâl yöntemi zayıf olabilir.³⁶

³⁰ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, Ferâiz, 5, (h. no: 2894), III/316-317; et-Tirmizî, *es-Sünen*, Ferâiz, 10, (h. no: 2100), IV/419-420. et-Tirmizî bu hadis için 'hasen-es-Sahîh' demiştir. (et-Tirmizî'nin bizim elimizdeki nüshasında bu değerlendirme yer almamaktadır. çev. notu.)

³¹ 16/Nahl: 44.

³² Burada 'fi'z-zâhîr=görünürde' dedik. Çünkü sahih bir hadisle bir âyetin çelişmesi (hakikî mânâda) imkansızdır.

³³ es-Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed, *Usûlü's-Serahsî*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut 1393, II/67; Abdulaziz el-el-Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr an Usûli'l-Pezdevî*, Dâru'l-kitâbi'l-arabî, Beyrut 1974, , III/175.

³⁴ el-Karâfî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. İdrîs, *Şerhu Tenkîhi'l-Fusûl*, Mektebetu'l-kulliyâtî'l-Ezheriyye, 1393, s. 311.

³⁵ İbn Hazm, *el-İhkâm*, IV/107.

³⁶ el-Aşkâr, Muhammed Suleyman, *Ef'âlu'r-Rasûl ve Dilâletuhâ ale'l-Ahkâmî's-Şer'iyye*, Mektebetu'l-menârî'l-islâmiyye, I. bsk., Kuveyt 1978, I/18.

İmam eş-Şâfiî³⁷ ve Ahmed b. Hanbel³⁸ bu ikinci görüştedirler.

Sünnet'in Kur'ân'ı nesh edebileceği görüşünde olanlar, bazı âyetleri nesh ettiğini iddiâ ettikleri beş hadis zikretmişlerdir. Ancak meseleyi araştıran, iyice düşündüğünde; bu hadislerden hiç birinin Kur'an'dan herhangi bir âyeti nesh etmediğini, aksine bunların ya mücmel bir âyeti beyân ya da âmm (hükümü genel) olan bir âyeti tahsis ettiğini görecektir.

Söz konusu hadislerle ilgili açıklamalar şöyledir:

Birinci Hadis: "Vârise vasiyet yoktur."³⁹

Bu hadîsin, şu âyeti nesh ettiğini söylemişlerdir: "*Birinize ölüm geldiği zaman, eğer bir mal bırakacaksa ana-babaya ve yakınlarla uygun bir biçimde vasiyet etmek Allah'tan korkanlar üzerine bir borçtur.*"⁴⁰ İşin doğrusu, bu âyeti yukarıdaki hadis değil, mîras âyetleri nesh etmiştir. Ancak mîras âyetlerinin, ana-babaya ve mîrasçı olan akrabâlara başka bir hisse vermek için nâzil olmuş olma ihtimali bulunduğundan, bunların her birisi için mîras âyetlerinin tesbit ettiği bir hak ve Bakara sûresindeki âyetin tesbit etmiş olduğu vâcip bir vasiyete hak kazanmış olmaktadır. Veya mîras âyetleri vasiyeti gerekli kılan Bakara sûresindeki âyeti nesh etmiş olabilir. Bu durumda hadîs, ikinci ihtimâlin kastedildiğini, yani vârislerden ana-baba ve akrabâlara mîras âyetlerinin kararlaştırmış olduğu hisseden başka bir hisse olmadığını açıklamak için gelmiştir. Görüldüğü gibi, eğer bu hadis olmamış olsaydı, vârisin mîrastan hem bir hisse alma, hem de kendisine vasiyet edilme imkânı olabilecekti. Böylelikle hadîs nâsih değil, mübeyyin (açıklayıcı) olmaktadır.

İkinci Hadis: "*Benden alınız, benden alınız. Allah onlara (zinâ eden kadınlara) bir çıkış yolu göstermiştir. Başından evlilik geçmiş biri, başından evlilik geçmiş biri ile zinâ ederse yüz değnek vurulur ve recm edilir. Bekâr, bekârla zinâ ederse yüz değnek vurulur ve bir yıl sürgüne gönderilir.*"⁴¹

Hanefiler, bu hadîsin, aşağıdaki âyeti nesh ettiğini söylemişlerdir: "*Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı içinizden dört şahid getirin. Eğer onlar, şahidlik ederlerse, ölüm alıp götürünceye, yâhut Allah onlara bir yol açıncaya kadar evlerde hapsedin.*"⁴²

Doğrusu, hadîs âyeti nesh etmemiş, aksine âyette zikredilen yolu açıklamıştır.

³⁷ eş-Şâfiî, *er-Risâle*, s. 106.

³⁸ İbn Kudâme, *Ravdatu'n-Nâzir (Nuzhetü'l-Hâtırı'l-Âtır ile birlikte)*, I/224; İbnu'n-Neccâr, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Munîr*, III/562.

³⁹ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, Vasâyâ, 6, (h. no: 2870), III/291; el-Buhârî, *es-Sahih*, Vasâyâ, 6, (III/180); el-Elbânî, *Ahkâmu'l-Cenâiz*, adlı eserinde (s. 8, dipnotta) bu hadîsin mütevâtir olduğunu söylemiştir.

⁴⁰ 2/Bakara: 180.

⁴¹ Muslim, *es-Sahih*, Hudûd, 3, (h. no: 1690), II/1316.

⁴² 4/Nisâ: 15.

Üçüncü Hadis: Hanefiler, "Rasûlullah, azı dişli yırtıcı hayvanların ve pençeli kuşların etlerinin yenmesini yasakladı"⁴⁵ şeklinde gelen rivâyetin, "De ki: *Bana vahyedilenler arasında -ölü, akan kan, iğrenç bir şey olan domuz eti veya Allah'tan başkası adına kesildiği için murdar olan hayvandan başka- yasak olan hiçbir şey görmüyorum...*"⁴⁴ âyetini nesh ettiğini söylemişlerdir. İşin doğrusu, hadis âyeti nesh etmemiş, ancak âyette geçen bazı hususları sınırlamış, yani âyeti tahsis etmiştir.⁴⁵

Dördüncü Hadis: Rasûlullah Abdullah b. Hatal hakkında şöyle buyurmuştur: "Onu Ka'be'nin örtüsüne tutunmuş olarak görseniz dahi öldürünüz."⁴⁶ Gerçekten Ebû Berze onu öldürmüştür.

Hanefiler, bu hadîsin, şu âyeti nesh ettiğini söylemişlerdir: "...*Mescid-i Haram'da onlar sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla savaşmayın...*"⁴⁷

Aslında bu hadis, âyeti nesh etmemiş, tahsis etmiştir. Yani âyetin umûmî mânâsını, bazı fertleri ile sınırlandırmış ve Abdullah b. Hatal'ı onlar arasından çıkarmıştır.⁴⁸

Beşinci Hadis: Rasûlullah Tâif halkı ile, haram aylardan olmasına rağmen Zü'l-Ka'de ayında savaşmıştır.⁴⁹ Hanefiler, Rasûlullah'ın bu fiilinin, şu âyeti nesh ettiğini söylemişlerdir: "*Sana haram ayı, yani o ayda savaşmanın hükmünü soruyorlar. De ki: O ayda savaşmak büyük bir günahdır; ancak, (insanları) Allah yolundan çevirmek, Allah'ı inkâr etmek, Mescid-i Haram'ın ziyâretine engel olmak ve halkını oradan çıkarmak ise Allah katında daha büyük günahdır. Fitne [zulüm ve baskı] ise adam öldürmekten [bile] daha büyük [bir günahdır]...*"⁵⁰

Doğrusu, Rasûlullah'ın bu fiili âyeti nesh etmemiştir. Ancak bu, saldırıyı püskürtme kabilinden bir harekettir. Zira Sakîf ve Hevâzin kabîleleri haddi aşmışlardı. Savaş, haram aylar⁵¹ girmeden önce Şevval ayında başla-

⁴³ Muslim, *es-Sahîh*, Sayd ve'z-Zebâih, 3, (h. no: 1932), II/1533.

⁴⁴ 6/En'âm: 145.

⁴⁵ Hanefiler'in görüşüne göre tahsis; cumhûr'un görüşünün aksine, (âyetle) eş zamanlı müstakil bir delil, âmmın bazı fertleri ile sınırlandırılmasıdır. Bu sınırlandırma eş-zamanlı bir delil ile olmadığı zaman, buna nesh demektedirler. Cumhûra göre tahsis ise, âmmın bir delil ile bazı fertleriyle sınırlandırılmasıdır.

⁴⁶ Muslim, *es-Sahîh*, Hac, 84, (h. no: 1357), I/989-990. Enes b. Mâlik'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Rasûlullah fetih yılında Mekke'ye girdiğinde başında bir miğfer vardı. Miğferi başından çıkarınca bir adam geldi ve şöyle dedi: 'İbn Hatal Kâbe'nin örtülerine tutunmuş.' Bunun üzerine Rasûlullah 'Onu öldürün' dedi."

⁴⁷ 2/Bakara: 191.

⁴⁸ Üç numaralı hadis için yapılan yorum, burada da geçerlidir.

⁴⁹ Rasûlullah'ın Hevâzin ile yaptığı savaşın ayrıntısı için bkz., İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr, *Zâdu'l-Meâd fi Hedyi Hayri'l-İbâd*, Matbaatu's-sunneti'l-muhammediyye, yy, trs., IV/438 vd.

⁵⁰ 2/Bakara: 217.

⁵¹ Haram aylar şunlardır: Zü'l-Ka'de, Zü'l-Hicce, Muharrem ve Receb. el-Buhârî, *es-Sahîh*'inin Kitâbü't-Tefsîr bölümünde '*inne idete's-şuhûr*' âyetinin tefsiri babında Ebû Bekre'den, Rasûlullah'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "İşte zaman (yani yıl) hakikaten Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü hey'eti gibi bir devre girmiştir. Yıl, on iki aydır, bunlardan dört tanesi haram aylardır. Bu aylardan üç tanesi,

mişti.⁵² Ayrıca Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*Haram ay, haram aya karşılıktır. Hürmetler (dokunulmazlıklar) karşılıklıdır. Kim size saldırırsa, onun size saldırdığı kadar siz de ona saldırın...*"⁵³

Rasûlullah'ın bu savaşta yaptığı iş, müslümanlara tekrar saldırmamaları için, müslüman ordusundan kaçan kimseleri izlemekten ibarettir. Câbir'den gelen bir hadiste şöyle geçmektedir.: "Rasûlullah, [müslüman topluma] saldırı olmadıkça haram aylarda savaşmamıştır..."⁵⁴

Bu hadîse cevap olarak, "*Sana haram ayı, yani onda savaşmayı soruyorlar...*" âyetinin "...*müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün...*"⁵⁵ ve "...*müşrikler nasıl sizinle topyekûn savaşıyorlarsa siz de onlara karşı topyekûn savaşın...*"⁵⁶ âyetleri tarafından nesh edildiğini söylemek doğru değildir. Çünkü her ne kadar cumhûra⁵⁷ göre bu iki âyet "*Sana haram ayı, yani onda savaşmayı soruyorlar...*" âyetini nesh etmişse de, ancak nesh Hevâzin ve Sakîf gazvelerinden sonra gerçekleşmiştir. Bu gazveler hicretin sekizinci yılında vukû bulmuşken, cumhûrun "*Sana haram ayı, yani onda savaşmayı soruyorlar...*" âyetini nesh ettiğini söyledikleri iki âyet ise hicretin dokuzuncu senesinde nâzil olmuşlardır ki, bu iki âyet Tevbe sûresinde yer almaktadır.

5. TAŞIDIĞI HÜKÜMLER AÇISINDAN SÜNNET'İN KUR'AN'A GÖRE KONUMU

Sünnetle sâbit olmuş bütün hükümler için aşağıdaki durumlardan biri söz konusu olup, bu durumların dışında başka bir şey söz konusu değildir:

5.1. Sünnet, Kur'an'da Sâbit Olmuş Bir Hükmü Te'kid Eder ve Kesinleştirir:

Sünnet'in bu birinci konumu için şu örnekleri vermek mümkündür:

a. Allah "*Namazı kılın, zekâtı hakkıyla verin...*"⁵⁸ buyurarak namaz ve zekâtı, "...*Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır...*"⁵⁹ buyurarak hacı ve "...*Oruç sizden önce gelip geçmiş ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı...*"⁶⁰ buyurarak da orucu farz kılmış-

Zü'l-Ka'de, Zü'l-Hicce ve Muharrem birbiri peşi sıra gelir. Diğeri ise Mudar'ın ayı olan Cümâdâ ve Şa'bân arasındaki Receb'dir." el-Buhârî, *es-Sahîh*, Tefsîru'l-Kur'an, 8, (V/204).

⁵² Bu konuda bkz: Bûtî, *Fıkhu's-Sîre*, s. 297.

⁵³ 2/Bakara: 194.

⁵⁴ İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Musned*, Dâru sâdır, yy., trs., III/334, 345. Bu beş hadis ve onlara verilen cevapları krş: Aşkâr, *Ef'âlu'r-Rasûl*, I/18 vd.; Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, III/179 vd.

⁵⁵ 9/Tevbe: 5.

⁵⁶ 9/Tevbe: 36.

⁵⁷ Bkz., es-Sâbüni, *Tefsîru Âyâtü'l-Ahkâm*, I/263. Burada Sâbüni cumhûrun haram aylarda savaşmanın Tevbe Sûresi'ndeki âyetlerle neshedildiği şeklindeki görüşünü ve Atâ'nun bu görüşe muhâlefet ettiğini ve savaşmanın nesh edilmediğini söylediğini zikretmiştir.

⁵⁸ 2/Bakara: 43.

⁵⁹ 3/Âl-i İmrân: 97.

⁶⁰ 2/Bakara: 183.

tır. Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: "İslâm beş temel üzerine binâ edilmiştir: Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna şehâdet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, hacca gitmek ve Ramazan orucunu tutmak."⁶¹

b. Haksız yere adam öldürmenin haram kılınması: Allah "...Allah'ın yasakladığı cana haksız yere kıymayın!..."⁶² buyurarak adam öldürmeyi haram kılmıştır. Rasûlullah da "Allah'tan başka (ibâdete lââyık) tanrı bulunmadığına ve benim Allah'ın Rasûlü olduğuma şehâdet etmekte olan" müslüman bir kimsenin kanı helâl olmaz, ancak şu üç şeyden biri ile helâl olur: Maktûlün hayatı karşılığında öldürülmesi, zinâ edenin evli olması, İslâm dininden çıkıp müslüman cemâatini terketmesi"⁶³ buyurarak, bunu desteklemiştir. Bu konu ile ilgili örnekler çoktur.

5.2. Sünnet, Kur'ân'ı Açıklar:

Bu açıklama, altı şekilde olur:

5.2.1. Sünnet, Kur'ân'ın Mücmelini Tafsîl Eder: Meselâ, Hz. Peygamber fiili ile namazın nasıl kılınacağını ve rekatlarının sayısını açıklar, sözleri ile zekatta nisap miktarını açıklar ve yine fiili ile haccin rükünlerini açıklar.

5.2.2. Sünnet, Kur'ân'ın Âmmını Tahsîs Eder: Hanefîler'e göre Sünnet'in Kur'ân'ı tahsîs etmesi ancak tek bir durumda düşünülebilir. Âyetin nüzûlü ile aynı zamanda (eş zamanlı) ve müstakil olarak Rasûlullah'tan bir hadîsin sâbit olması gerekir. Hadîsin vürûdu âyetin nüzûlünden sonra ise bu hadis âyeti tahsîs değil, nesh eder.

Cumhûra göre sünnet'in Kur'ân'ı tahsîsine örnekler:

a. Kur'an'da şöyle buyuruluyor: "*Size leş (meyte), kan (dem)... haram kılındı.*"⁶⁴ Bu âyette geçen *el-meyte* (leş) ve *ed-dem* (kan) kelimeleri âmm lafızlardandır. Çünkü bunlar, müfred ve mârife kelimelerdir. *el-meyte* (leş=ölü) kelimesi hem kara hayvanlarının, hem de deniz hayvanlarının ölüsünü (leşini) kapsamaktadır. Bu kavramın kapsamına hem ölü balık, hem ölü çekirge, hem ölü inek, hem de ölü koyun girmektedir.

Âyette geçen kan (*ed-dem*) kelimesi için de aynı durum söz konusudur. Bu kelime hem insan kanını, hem de hayvan kanını kapsamaktadır. Âyet, İbn Mes'ûd'dan gelen mevkûf hadisle tahsîs edilmiştir. Hadis şu şekildedir: "Bize iki ölü (*el-meytetân=leş*) ve iki (şeyin) kanı (*ed-demân*) helâl kılınmıştır:

⁶¹ el-Buhârî, *es-Sahîh*, İmân, 1, (I/9).

⁶² 6/En'âm: 151.

⁶³ Hadîsin buraya kadar olan kısmı makâlenin Arapça orijinalinde yer almamakla beraber, el-Buhârî'nin asıl metninde yer aldığı için tercüme etmeyi uygun gördük. (çev. notu.)

⁶³ el-Buhârî, *es-Sahîh*, Diyât, 6, (VIII/38).

⁶⁴ 5/Mâide: 3.

Ölüler, balık ölüsü ve çekirge ölüsü; kanlar ise, karaciğer ve dalağın içindeki kandır."⁶⁵

Bu hadis ölünün (leşin) haramlığını bazı fertleri ile sınırlandırmış ve balık ve çekirge ölüsünü bu haramlık hükmünün dışında tutmuştur. Aynı şekilde kanın haramlığını da bazı fertleri ile sınırlandırmış ve karaciğer ve dalağı bu hükmün dışında tutmuş ve bu şekilde onları helâl kılmıştır.

Burada, "hadîsin mevkûf olduğu ve dolayısıyla âyeti tahsis edemeyeceği" şeklinde bir itiraz ileri sürülemez. Çünkü biz diyoruz ki, hadis (burada) merfû hükmünü almaktadır. Zîra hükmü ancak vahiy yolu ile bilinebilecek bir konuda sahâbînin kendi aklı ile 'şu bize helâl kılındı' vb. lafızlarla bir şey söylemesi mümkün değildir. Mutlaka o hadîsi Rasûlullah'tan duymuş olması gerekir. Bunun için hadis merfû hükmünde olmaktadır. Çünkü bu gibi alanlarda ictihâda (şahsî reye) imkân yoktur.

b. "Allah size, çocuklarınız hakkında, erkeğe, kadının payının iki misli (mîras vermenizi) tavsiye (emr) eder..."⁶⁶ âyetini Rasûlullah'ın "Kâtil mîrasçı olamaz"⁶⁷ hadîsi tahsîs etmiştir.

c. "...Bunların dışındakiler size helâl kılındı..."⁶⁸ âyetini, Rasûlullah'ın "Bir kadınla onun halası, aynı şekilde bir kadınla onun teyzesi birlikte nikâh olunmaz"⁶⁹ hadîsi tahsîs etmiştir. Bunun başka örnekleri de vardır.

5.2.3. Sünnet, Kur'ân'ın Mutlakını Takyîd Eder:

a. Allah şöyle buyuruyor: "Erkek ve kadın hırsızın, yaptıklarından ötürü Allah tarafından ibret verici bir cezâ olarak, ellerini kesin..."⁷⁰ Âyette geçen el (yed) kelimesi mutlakdır. Buna göre hırsızlık yapanın elinin eklem yerinden (bilekten), dirsekten veya omuzdan kesilmesi câizdir. Ancak Hz. Peygamber'in fiilî sünneti⁷¹ elin bilekten kesileceğini açıklamış ve bu sûretle âyeti takyîd etmiştir.

b. Allah şöyle buyuruyor: "Size, ... sizi emziren süt anneleriniz haram kılındı..."⁷² Bu âyet emmenin sayısı konusunda mutlakdır. Sünnet, bu âyeti beş ve daha fazla emme ile kayıtlamıştır. İmam Müslim, Hz. Âişe'nin şöyle

⁶⁵ Bu hadis, sadece İbn Mes'ûd'a dayanan mevkûf bir hadis olarak sahihtir. Rasûlullah'a dayanan merfû hadisler zayıflıktan hâli değildir. Bkz: İbn Mâce, *es-Sünen*, Sayd, 9, (h. no: 3218), II/1073, Et'ime, 31, (h. no: 3314), II/1102.

⁶⁶ 4/Nisâ: 11.

⁶⁷ İbn Mâce, *es-Sünen*, Diyât, 14, (h. no: 2645), II/883-884. *Zevâid*'de isnadının *hasen* olduğu söylenmiştir.

⁶⁸ 4/Nisâ: 24.

⁶⁹ el-Buhârî, *es-Sahîh*, Nikâh, 28, (VI/128); Muslim, *es-Sahîh*, Nikâh, 4, (h. no: 1408), II/1028. Hadis, *muttefekun aleyhtir*. Lafız Muslim'e âittir.

⁷⁰ 5/Mâide, 38.

⁷¹ es-San'ânî, Muhammed b. İsmâîl, *Subulu's-Selâm Şerhu Bulûğî'l-Merâm min Cem'i Edilleti'l-Ahkâm*, Dâru İhyâi't-turâsî'l-arabî, yy., 1960, IV/27; el-Kâsânî, Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed, *Bedâi'u's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'*, Dâru'l-kitâbi'l-arabî, II. bsk., Beyrut 1394, IX/4277; İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali, *ed-Dirâye fî Tahrici Ehâdîsi'l-Hidâye*, nşr., Abdullah Hâşim Yemânî, Matbaatu'l-fucâle (?), Mısır trs., II/111.

⁷² 4/Nisâ: 23.

dediğini rivâyet etmiştir: "Kur'an nâzil olduğu esnâda bilinen on emme ile haramlık gerçekleşiyordu. Sonra bu beş emme ile nesh edildi. Rasûlullah vefât ettiğinde hâlâ bunlar Kur'an'da okunuyordu."⁷³ Hadîsin anlamı şudur: Hattâ öyle ki insanların bazıları nesh olunan âyetleri okuyordu. Çünkü onlara nesh haberi ulaşmamıştı.

5.2.4. Sünnet, Kur'ân'ı Kıyas Yolu İle Açıklar:

Sünnet, Kur'an'ı onda vârid olan bir asla dayanarak, yani bu asil üzerine bazı hükümler binâ etmek sûretiyle beyân eder.

a. Allah şöyle buyuruyor: "*Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin...*"⁷⁴ Yine Allah şöyle buyuruyor: "*Ey iman edenler! Karşılıklı rızâyâ dayanan ticâret olması hâli müstesnâ, mallarınızı bâtil (haksız ve haram) yollar ile aranızda (alıp vererek) yemeyin...*"⁷⁵ Bu iki âyet bir asil belirlemiştir ki, o da insanların mallarını aralarında bâtil yollarla yemelerinin yasak olmasıdır. Rasûlullah bu asıldan hareketle, insanların mallarını aralarında bâtil yollarla yemelerine sebep olan bazı alış-veriş şekillerini haram kılmıştır. Meselâ, olgunlaşmadan, sararmadan veya kızarmadan önce meyvelerin satımını yasaklamıştır. Bunun sebebi kendisine sorulunca şöyle demiştir: "Hiç düşündün mü? Olgunlaşmadan önce Allah o meyveleri helâk ederse, ne ile kardeşinin malını almayı helâl göreceksin?"⁷⁶ Yani, bu soruya verilecek olan cevap 'bâtil yolla' şeklinde olacaktır.

b. Allah şöyle buyuruyor: "*Allah alış-verişi helâl, ribâyı (fâiz) haram kıldı.*"⁷⁷ Araplar arasında yaygın olan fâiz, borç fâizi idi. O da şu şekilde oluyordu: Bir kimse başka bir kimseye belli bir süre için hiçbir fazlalık talep etmeden bir miktar borç veriyordu. Belirlenen geri ödeme zamanı gelince, borç veren kimse borçludan parasını istiyordu. Eğer borçlu, borcunu ödeyemez ise, borç veren kimse ona 'ya borcunu ödersin, ya da artırırsın' diyordu. Fâizin haram kılınmasının hikmeti, fâizde karşılıksız bir fazlalık bulunması olunca, Sünnet, câhiliye devrinde bilinen şekle, içerisinde karşılıksız fazlalık olan diğer birtakım alış-veriş şekillerini de katmış ve onları da fâiz saymıştır. Bu bağlamda Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: "Altın altın ile, gümüş gümüş ile, buğday buğday ile, arpa arpa ile, hurma hurmâ ile, tuz tuz ile aynı cinsten, eşit oranda ve peşin olarak değiştirilir. Her kim artırır veya artırılmâsını isterse fâiz muâmelesi yapmış olur."⁷⁸

c. Allah şöyle buyuruyor: "...sizi emziren analarınız, süt bacılarınız... size haram kılındı..."⁷⁹ Bu âyet, emmeden dolayı evlenilmesi haram olanların

⁷³ Muslim, *es-Sahîh*, Radâ', 6, (h. no: 1452), II/1075.

⁷⁴ 2/Bakara: 188.

⁷⁵ 4/Nisâ: 29.

⁷⁶ el-Buhârî, *es-Sahîh*, Büyü', 93, (III/35).

⁷⁷ 2/Bakara: 275.

⁷⁸ el-Buhârî, *es-Sahîh*, Büyü', 74, (III/29).

⁷⁹ 4/Nisâ: 23.

bazılarını açıklamıştır. Hz. Peygamber de süt anne ve süt kız kardeşe, hala ve teyze gibi neseb dolayısı ile haram olan diğer akrabaları da ilâve etmiştir. Bu ilâve, asılla fer' arasındaki etken ayırıcının [el-fâriku'l-muessir] nefyi itibara alınarak kıyas yolu ile yapılmıştır. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Neseb dolayısıyla haram olanlar, emmeden dolayı da haram olurlar."⁸⁰

5.2.5. Sünnet, Kur'ân'ın Müşkilini Açıklar:

a. Allah şöyle buyuruyor: "*İnanıp da imanlarına herhangi bir zulüm karıştırmayanlar...*"⁸¹ Bu âyet nâzil olunca, âyette geçen *zulüm* kelimesi sahâbeye mübhem gelmiş ve şöyle demişlerdir: 'Hangimiz kendi nefesine zulmetmez ki?!' Bunun üzerine Rasûlullah âyette geçen *zulüm* kelimesi ile *şirkin* kastedildiğini açıklamıştır.⁸²

b. Allah şöyle buyuruyor: "*(Yahudiler) Allah'ı bırakıp bilginlerini (hahamlarını); (hıristiyanlar) da râhiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i rabler edin-diler....*"⁸³ İslâm gelmeden önce Hıristiyan olan Adıyy b. Hâtem bu âyeti anlayamamış ve Rasûlullah'a gelerek şöyle demiştir: 'Ey Allah'ın Rasûlü! Onlar (Yahudi ve Hıristiyanlar), onlara (haham ve râhiplerine) tapmıyorlardı ki!' Bunun üzerine Hz. Peygamber Adıyy'in anlayamadığı yeri ve âyette geçen 'tapma'nın ne anlama geldiğini açıklayarak şöyle buyurmuştur: 'Yahudi ve hıristiyanlar, hahamlarına ve râhiplerine tapmıyorlardı. Ancak onlar, kendilerine bir şeyi helâl kılınca helâl kabul ediyorlar; bir şeyi haram kılınca da o şeyi haram kabul ediyorlardı. [İşte bu hareket tarzı, onlara tapmak demektir.]⁸⁴

5.2.6. Hükümlerin Neshedilmesi:

Bu madde, sünnet'le Kur'ân'ın aynı mertebede olduğu ve sünnet'in Kur'ân'ı neshedebilceği görüşünü benimseyenlere göre geçerli olan bir maddedir. Bu da Hanefiler'in, Mâlikîler'in ve İbn Hazm'ın görüşüdür. Şâfiîler'e gelince, onlara göre daha önce de açıkladığımız gibi sünnet Kur'ân'ı neshedemez. Bu madde ile ilgili örnekler:

a. Şâfiîler'e göre, *muhassısın* (tahsis edenin) sonra olduğu her tahsis şekli, Hanefiler'e göre nesh olmaktadır. Buna şu örneği vermek mümkündür: Allah şöyle buyuruyor: "*Hırsızlık yapan erkek ve kadının ellerini kesiniz...*"⁸⁵ Burada geçen *es-Sârik* (hırsızlık yapan erkek) ve *es-Sârika* (hırsızlık yapan

⁸⁰ el-Buhârî, *es-Sahîhî*, Şehâdât, 7, (III/149).

⁸¹ 6/En'âm: 82.

⁸² et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk., Mahmûd Şâkir, Dâru'l-maârif, Mısır trs., XI/492 vd.

⁸³ 9/Tevbe: 31.

⁸⁴ el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, Dâru'l-kitâbi'l-arabî, Kâhire 1387 baskısından ofset baskı, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, VIII/120; et-Tirmizî, *es-Sünen*, Tefsîru'l-Kur'ân, 9, (h. no: 3090), V/278. et-Tirmizî bu hadisle ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmıştır: 'Bu, *garîb* bir hadistir. Bu hadîsi ancak Abdusselâm b. Harb ve Güteyf b. A'yen hadîsi olarak bilmekteyiz ki, o da hadîste mâruf biri değildir.'

⁸⁵ 5/Mâide: 38.

kadın) lafızları umum lafızlardandır; hem az bir miktar mal çalan erkek ve kadına, hem de çok miktarda mal çalan erkek ve kadına şâmilidir. Bu âyet Hanefîler'e göre Eymen b. Ümmî Eymen'in Rasûlullah'tan rivâyet ettiği şu hadis tarafından nesh edilmiştir: "El kesme (cezâsı), ancak bir dînar veya on dirhem (çalındığında) uygulanır."⁸⁶

b. Hanefîler'e göre, Kur'an nassı üzerine ziyâde şekillerinden her biri neshtir. Allah şöyle buyuruyor: "*Allah size, çocuklarınız hakkında, erkeğe, kadının payının iki misli (mîras vermenizi) tavsiye (emr) eder...*"⁸⁷ Bu âyette geçen *evlâdukum* (çocuklarınız) lafzı âmm olup, hem küçük hem büyük çocuğu, hem babasını öldüreni, hem öldürmeyi, hem müslüman olanı hem de kâfir olanı kapsamaktadır. Hz. Peygamber'in "Kâtil mîrasçı olamaz."⁸⁸ şeklindeki hadîsi, Hanefîler'e göre bu âyeti nesh etmiştir.

5.3. Sünnet, Kur'an'la Sâbit Olmuş Hükümler Üzerine İlâve Hükümler Getirir:

Bu duruma şu örnekleri vermek mümkündür:

a. Allah şöyle buyuruyor: "*Zinâ eden kadın ve zinâ eden erkekten her birine yüz sopa vurun...*"⁸⁹ Bu âyet, zinâ eden bekârın cezâsını yüz sopa olarak belirlemişken, sünnet bu cezâyı bir yıllık sürgün cezâsını da eklemiştir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Bekâr olanın bekârla zinâ etmesinin cezâsı, yüz sopa ve bir yıllık sürgündür."⁹⁰

b. Allah şöyle buyuruyor: "...ve o Eski Ev'i (Kâbe'yi) tavâf etsinler."⁹¹ Allah bize Ev'i (Kâbe'yi) tavâf etmemizi emretmiştir. Âyette kasdolunan tavâf, farz olan tavâftır. Sünnet tavâf için temizliği şart koşturmuştur. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Kâbe etrafındaki tavâf, tıpkı namaz gibidir. Ancak Allah bu tavâf esnâsında konuşmayı helâl kılmıştır. Kim tavâf esnâsında konuşursa, hayırdan başka bir şey konuşmasın."⁹²

5.4. Sünnet, Kur'an'da Bulunmayan Hükümler Koyar:

a. Fıtır sadakasının vâcib oluşu: İbn Ömer'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Rasûlullah, fıtır sadakasını müslümanlardan büyük-küçük, erkek-kadın, hür-köle herkese, arpadan bir sa' ve hurmadan bir sa' olarak farz

⁸⁶ Bu hadis zayıftır. ez-Zeylaî bu hadis ile ilgili olarak şöyle demiştir: 'İşin özü, bu hadis illetlidir. Çünkü, eğer Eymen sahâbî ise, Atâ ve Mütâhid ona yetmişedikleri için, hadis *munikati*'dir. Yok eğer Eymen tâbîi ise, bu takdirde de hadis *mürsel*'dir. Ancak bununla birlikte, bu hadis diğer merfû ve mevkâf hadislerle kuvvet kazanmaktadır.' Bkz., ez-Zeylaî, Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf, *Nasbu'r-Râye li Ehâdîs'il-Hidâye*, Matbaatu dâri'l-Me'mûn, Mısır 1357, II/355.

⁸⁷ 4/Nisâ: 11.

⁸⁸ İbn Mâce, *es-Sünen*, Diyât, 14, (h. no: 2645), II/883-884. *Zevâid*'de isnadının hasen olduğu söylenmiştir.

⁸⁹ 24/Nûr: 2.

⁹⁰ Muslim, *es-Sahih*, Hudûd, 3, (h. no: 1690), II/1316.

⁹¹ 22/Hac: 29.

⁹² et-Tirmizî, *es-Sünen*, Hac, 112, (h. no: 960), III/293.

* Şer'î dirheme göre 2,917 kg, örfî dirheme göre ise 3,333 kg tutarında olan bir tahıl ölçüğü. (Çev notu.)

kıldı. Fıtır sadakasının, insanlar bayram namazı için evlerinden çıkmadan önce verilmesini emretti."⁹³

b. Mallarla ilgili anlaşmazlıklarda bir şâhid ve yeminle hüküm verilmesi: İbn Abbâs, Rasûlullah'ın bir şâhid ve yeminle hüküm verdiğini rivâyet etmiştir.⁹⁴ İmam Ahmed'in rivâyetinde "Bu, ancak mallar konusunda idi"⁹⁵ ilâvesi vardır.

c. Altın takma ve ipekli elbiseler giymenin erkeklere haram kılınması: Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den Hz. Peygamber'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "İpekli elbise giymek ve altın takılar takmak ümmetimin erkeklerine haram, kadınlarına ise helâl kılınmıştır."⁹⁶

d. Mestler üzerine mesh etmenin câiz olması: Huzeyfe b. Sâbit'ten rivâyet edildiğine göre, Rasûlullah'a mestler üzerine mesh etmenin süresi sorulduğunda, o şöyle buyurmuştur: "(Bu süre) yolcu için üç gün, mukîm için ise bir gündür."⁹⁷

İmam Şâfiî, *er-Risâle*'sinde sünnet'in Kur'an'da bulunmayan hükümler koyması ile ilgili üç şekil zikretmiş ve benim üçüncü ve dördüncü maddede saydığım şekilleri tek şekil olarak üçüncü maddede saymış ve şöyle demiştir: "Hz. Peygamber'in sünnetlerinin üç çeşit olduğunda ilim sâhiplerinin ihtilâf ettiklerini bilmiyorum. Bu Sünnet çeşitlerinden ikisi üzerinde icmâ etmişlerdir. Üzerinde icmâ edilen bu iki çeşit Sünnet, yekdiğeriyle bir bakıma birleşir, bir bakıma da ayrılır: a) Allah'ın Kur'an'da açıkca bildirdiği bir hükmü, Hz. Peygamber aynı şekilde beyân etmiştir. b) Allah'ın Kur'an'da mücmel olarak indirdiği bir hükmü Hz. Peygamber, O'nun murâdına uygun olarak açıklamıştır. İşte Sünnet'in bu iki çeşidi üzerinde âlimler ihtilâf etmemişlerdir. Sünnet'in üçüncü çeşidi de, hakkında Kur'an'da hiçbir hüküm bulunmayan kollarla ilgilidir."⁹⁸

6. HZ. PEYGAMBER'İN FİİLİNİN ŞER'Î HÜKME DELÂLETİ

Hz. Peygamber'in fiillerinin kısımlarını ve bu fillerden hukûkî karaktere sahip olan ve olmayanları açıklamadan önce, aşağıdaki hususların mutlaka ele alınması gerekmektedir:

1. Hz. Peygamber'in Özellikleri.
2. Teessî, Mütâbaat ve Muvâfakatın Anlamı.

⁹³ el-Buhârî, *es-Sahîh*, Zekât, 70, (II/138).

⁹⁴ Muslim, *es-Sahîh*, Akdiye, 2, (h. no: 1712), II/1337.

⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, I/323.

⁹⁶ et-Tirmizî, *es-Sünen*, Libâs, 1, (h. no: 1760), IV/217. et-Tirmizî, Ebû Mûsâ'nun bu hadîsinin *hasen-es-Sahîh* olduğunu söylemiştir. Bkz: İbnü'l-Arabî, *Âridatu'l-Ahvezî bi Şerhi't-et-Tirmizî*, VII/219-223. Bu konu ile ilgili el-Buhârî'nin *es-Sahîh*'inin Kitâbü'l-Libâs'ında sahih hadisler vardır. Bkz: *es-Sahîh*, Libâs, 25, (VII/33 vd.).

⁹⁷ et-Tirmizî, *es-Sünen*, Tahâret, 71, (h. no: 95), I/158.

⁹⁸ eş-Şâfiî, *er-Risâle*, ss. 91-92.

Bu hususları açıkladıktan sonra, Hz. Peygamber'in fiillerinin şer'î hükme delâleti meselesini inceleyeceğiz.

6.1. Hz. Peygamber'e Has Olan Durumlar:

Hz. Peygamber'e has olan durumlar üç türdür:

6.1.1. Hz. Peygamber'e Vâcib Olanlar:

a. Bunlardan birincisi teheccüd namazıdır. Allah şöyle buyuruyor: "*Ey örtünüp bürünen (Rasûlüm)! Az bir kısmı hariç, geceleri kalk, namaz kıl.*"⁹⁹

b. Hz. Peygamber'in eşlerini muhayyer bırakması: Allah şöyle buyuruyor: "*Ey Peygamber! Eşlerine şöyle söyle: Eğer dünya hayâtını ve süsünü istiyorsanız, gelin size boşanma bedellerinizi vereyim de sizi güzellikle salvereyim.*"¹⁰⁰

6.1.2. Hz. Peygamber'e Haram Olanlar:

a. Eşlerini değiştirmesinin (o anda evli olduğu hanımlarından başka hanımlar ile evlenmesinin) haram kılınması: Allah şöyle buyuruyor: "*Bundan sonra artık başka kadınlarla evlenmen, elinin altında bulunan câriyeler hâriç, güzellikleri hoşuna gitse bile, bunların yerine başka hanımlar alman sana helâl değildir.*"¹⁰¹ Ebu's-Suûd, bu âyetin tefsiri ile ilgili olarak şöyle demiştir: "İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Bu âyette kastedilen, 'seni dünyaya tercih eden kadınlardan sonra... (artık başka kadınlarla evlenmen... sana helâl değildir)' demektir. Böylece Rasûlullah'ın (o esnâda evli olduğu) eşleri ile sınırlandırılması, onların bu tercihinin bir teşekkür ve mükâfât olmaktadır. Aynı şekilde, Hz. Peygamber'in eşlerinin, onun vefâtından sonra başkaları ile evlenmelerinin yasaklanması da, Allah'ın Hz. Peygamber'e bir lütfudur. Nitekim Allah şöyle buyuruyor: '*...Sizin Allah'ın Rasûlü'nü' üzmeniz ve kendisinden sonra onun hanımlarını nikâhlamanız aslâ câiz olmaz... (33/Ahzâb: 53)*'¹⁰²

b. Kötü kokulu yemekleri yemesinin haram kılınması: Ümmü Eyyüb'ün şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Hz. Peygamber'e içerisinde baklagillerden bazı çeşitlerin bulunduğu bir yemek yapmıştım. Ancak o bu yemeği yemedi ve şöyle dedi: "Arkadaşıma eziyet vermek hoşuma gitmez."¹⁰³

⁹⁹ 73/Müzzemmil: 1-2. [Hz. Peygamber'e teheccüd namazını daha sarîh ifâdelerle farz kılan başka bir âyet daha vardır. Bu âyetin meâli şu şekildedir: "*Gecenin bir bölümünde kalk ve sadece sana mahsus olmak üzere nâfile namaz kıl; çünkü Rabbin seni yakında övgüye şayan bir makama ulaştıracaktır.*" 17/İsrâ: 79. (çev. notu).]

¹⁰⁰ 33/Ahzâb: 28. (Bu âyete, tahyîr âyeti denmektedir. çev. notu.)

¹⁰¹ 33/Ahzâb: 52. Ulemânın râcîh olan kavline göre. Hz. Peygamber'in bu husûsiyeti neshedilmiştir. Çünkü et-Tirmizî, *hasen-es-Sahîh* olan bir hadiste Hz. Âişe'nin şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Rasûlullah vefât edene kadar Allah ona kadınlar (ile nikâhlanma)yı helâl kıldı." Meselenin ayrıntıları için bkz: el-Kurtubî, *el-Câmiu Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIV/206-207, 219-220.

¹⁰² Ebu's-Suûd, İbn Muhammed el-İmâdî, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*, thk., Abdulkâdir Ahmed Atâ, Mektebetu'r-Riyâd el-hadîse, yy., trs., IV/427.

¹⁰³ İbn Mâce, *es-Sünen*, Et'ime, 59, (h. no: 3363), II/1116.

6.1.3. Hz. Peygamber'e Câiz Olanlar:

a. Ganîmetlerin beşte birini alması: Ganîmetler beşe bölünür. Beşte dördü savaşa katılanlara verilir, geriye kalan beşte bir ise ganîmetlerle ilgili hükmü açıklayan âyetin emrettiği gibi dağıtılır. Bu âyette şöyle buyurulmaktadır: *"Eğer Allah' a ve -[hak ile bâtılın] birbirinden ayrıldığı, iki ordunun birbiriyle karşılaştığı gün- kulumuza indirdiğimize inanıyorsanız, şunu bilin ki, ganîmet olarak ele geçirdiğiniz şeylerin beşte biri, Allah'a, Rasûlüne, yakınlara, yetimlere, yoksullara ve yolcuya âittir. Allah ise her şeye gücü yetendir."*¹⁰⁴

b. Fey'in beşte birini alması: Allah şöyle buyuruyor: *"Allah'ın kentler halkından elçisine verdiği ganîmetlere gelince; onlar, Allah'a, Rasûle, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. Onların, zenginler arasında dolaşan [servet ve güç kaynağı haline] gelmemesi için [Allah böyle hükmetmiştir]. Peygamber size [o ganîmetlerden] her ne verirse, onu alın; sizi her neden engellemek isterse ondan da vazgeçin. Allah'tan korkun. Çünkü Allah'ın azâbı çetindir."*¹⁰⁵

c. Uyumaktan dolayı abdestinin bozulmaması: İbn Abbâs'ın* şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Bir gece Meymûne'nin evinde geceledim. O gece Rasûlullah da orada idi. Abdest aldı ve sonra namaza durdu, ben de onun soluna durdum, beni tutarak sağ tarafına çekti. Sonra on üç rekât namaz kıldı ve sonra uyudu, hattâ horladı. Uyuduğu zaman horlardı, sonra müezzîn geldi, evden çıktı ve namaz kıldı, ama abdest almadı."¹⁰⁶

d. Oruçta visâl yapması: Yani yemeden ve içmeden bir günden fazla oruç tutması, iftar etmeksizin iki günün orucunun arasını birleştirmesi. Hz. Peygamber kendisinin böyle yapabilmesinin sebebini şöyle açıklamıştır: "Sizin hanginiz benim gibidir? Ben gece yatarken, Rabbim bana yedirir ve içirir."¹⁰⁷

e. Dörtten fazla kadınla evlenmesi: Hz. Peygamber'in dörtten fazla kadınla evlendiği ve vefât ettiğinde geriye dokuz eşinin kaldığı sâbit olmuştur ki, o kadınlar da şunlardır: Âişe, Hafsa, Ümmü Habîbe, Sevde, Ümmü Seleme, Safiyye, Meymûne, Zeyneb ve Cüveyriye.

7. TEESÎ¹⁰⁸, MUTÂBAAT¹⁰⁹ ve MUVÂFAKAT'IN¹¹⁰ ANLAMI

Teessî (örnek alma, uyma) fiilde de olabilir terkde de. Fiili örnek alma; bir fiili, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yaptığı gibi, o yaptığı için ve onun yap-

¹⁰⁴ 8/Enfâl: 41.

¹⁰⁵ 59/Haşr: 7.

* Hz. Peygamber'in eşi Meymûne, İbn Abbâs'ın halasıdır. (çev. notu)

¹⁰⁶ el-Buhârî, *es-Sahîhî*, Vudû', 5, (I/43), Ezân, 161, (I/208-209).

¹⁰⁷ el-Buhârî, *es-Sahîhî*, Savm, 49, (II/242-243).

¹⁰⁸ Örnek almak.

¹⁰⁹ Uymak.

¹¹⁰ Uymak.

tığı gibi yapmak diye tarif etmek mümkündür. Terkte örnek almak ise şöyle olur: Hz. Peygamber'in terk ettiği bir şeyi, o terk ettiği için terk etmek. Mütâbaat (uyma) ise sözde, fiilde ve terkte olabilir. Hz. Peygamber'in sözüne uymak, o sözün gereğini yerine getirmektir. Bir fiili işlemek ve işlememekte Rasûlullah'a uymak ise, teessî (örnek alma) olmaktadır. Böylece mütâbaatın (uyma) teessîden (örnek alma) daha kapsamlı olduğu ortaya çıkmaktadır. Muvâfakat ise mütâbaat ve teessîden daha kapsamlı bir anlama sahiptir. Çünkü muvâfakat, iki kişiden birinin diğerine söz, fiil, terk veya inançta ortaklığıdır. Bu iştirak, ister muvâfakat edilen şahıs için olsun, isterse başka sebepten dolayı olsun aynıdır, fark etmez.¹¹¹

8. HZ. PEYGAMBER'İN FİİLİ'NİN ŞER'İ HÜKME DELÂLETİ

Hz. Peygamber'in fiillerini beş kısma ayırmak mümkündür.¹¹²

a. Hz. Peygamber'den yaratılışı gereği sâdır olan fiiller: Bu fiiller ümmet için teşriî bir değer taşımazlar ve mubahlığa delâlet ederler. Meselâ Hz. Peygamber'in yemesi, içmesi, oturması ve kalkması gibi fiilleri bu gruba dâhildir.

b. Hz. Peygamber'den insanlık deneyimi (el-hıbratu'l-insâniyye), zekâ ve tecrübe gereği olarak sâdır olan fiiller: Bu gruptaki fiiller de birinci guruptaki fiiller gibi olup, ümmet için teşriî değer taşımazlar. Bu guruptaki fiillere şu durumu örnek olarak verebiliriz: Hz. Peygamber Bedir saasında, Bedir kuyularına en yakın yerde konaklamıştı. Bu durumu gören el-Hubâb b. el-Münzir şöyle dedi: 'Ey Allah'ın Rasûlü! Burası Allah'ın, senin konaklamayı istediği ve bizim ne ileri ne de geri gideceğimiz bir yer midir? Yoksa kendi görüşünle bir harp taktığı ve düşmana karşı bir tuzak olarak seçtiğin bir yer midir?' Rasûlullah şöyle dedi: 'Burası bir harp taktığı ve düşmana karşı bir tuzak olarak seçtiğim bir yerdir.' Bunun üzerine el-Hubâb şöyle dedi: 'Burası uygun bir yer değildir; insanları buradan kaldırı ve düşmana en yakın kuyunun başına gidip orada konaklayalım. Sonra geride kalan kuyulara baskın düzenleyelim, onların üzerine bir havuz yapıp kendimiz suyumuzu oradan dolduralım ve sonra da düşmanla çarpışalım. Biz suyumuzu içelim, onlar içemesinler. Bunun üzerine Hz. Peygamber konakladığı yerden kalktı ve el-Hubâb'ın işaret ettiği yere gitti.'¹¹³

¹¹¹ Bu kavramlar için bkz: İbnu'n-Neccâr, *Şerhu'l-Keveki'l-Munîr*, II/196; *Âmidî, el-İhkâm*, I/172.

¹¹² Bu konular için bkz: Aşkâr, *Ef'âlu'r-Rasûl*, I/268; İbnu'n-Neccâr, *Şerhu'l-Keveki'l-Munîr*, II/187; el-Çazâli, Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *el-Mustasfâ min İlmî'l-Usûl*, el-Matbaatu'l-emîriyye, Bûlak/Mısır 1922, II/214-215; Hallâf, Abdulvahhâb, *Usûlü'l-Fikhi'l-İslâmî*, Dâru'l-kalem, Kuveyt trs., s. 43.

¹¹³ el-Bûtî, bu rivâyetle ilgili olarak şu yorumu yapmaktadır: "Bu hadîsi İbn Hişam *Sîre*'sinde İbn İshâk'tan, o da Benû Seleme'den olan bir kişiden rivâyet etmiştir. Bu rivâyet, İbn Hişam'ın rivâyet ettiği şekli ile, bilinmeyen bir topluluktan rivâyettir. Hâfız İbn Hacer bu hadîsi *el-İsâbe*'de (I/302) zikretmiştir. İbn Hacer bu hadîsi, İbn İshâk'tan, o Yezid b. Rûmân'dan, o da Urve b. ez-Zübeyr ve Bedir'e iştirak eden bir çok kişiden rivâyet etmiştir. Bu, sahîh bir senettir ve Hâfız İbn Hacer rivâyet ve naklettiği şeylerde sıkadır." Bkz., el-Bûtî, Muhammed Saîd Ramadân, *Fikhu's-Sîre*, VII. bsk., yy., 1978, s. 169.

c. Bir delille Hz. Peygamber'e has olduğu sâbit olan fiiller: Bu fiiller sâdece Hz. Peygamber'e hasdır.

d. Hz. Peygamber, bir fiili, Kur'an'da sâbit olmuş mücmel bir vâcibi beyân etmek için yapmışsa, bu fiile uymak bize vâciptir. Hz. Peygamber'in namazın nasıl kılınacağını ve rekat sayılarını kendi fiili ile beyân etmesi bu kategoriye girer. Eğer Hz. Peygamber bir fiili mendûbu açıklamak için yapmışsa o fiili mendûb olur. Eğer bir fiili, bir mübahı açıklamak için yapmışsa o takdirde bu fiil mübah olur. Yani açıklanan fiil, açıklayan fiilin hükmünü almaktadır.

e. Eğer Hz. Peygamber bir fiili yukarıdaki amaçlardan biri için yapmışsa, bu takdirde iki durum söz konusudur:

1. Hz. Peygamber'in fiilde kurbet (Allah'a yaklaşma) kasdı izhar etmesi. Tercih edilen görüşe göre böyle bir fiil mendubdur.

-Hz. Peygamber'in Ramazan'ın son on gününde itikâfa girmesini bu tür bir fiil için örnek olarak verebiliriz. İbn Ömer'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Rasûlullah Ramazan'ın son on gününde itikâfa girerdi."¹¹⁴ Nevevî şöyle demiştir: "Ramazan'ın son on gününde itikâfa girmenin mübah olduğu hususunda kesin kanaat vardır. Müslümanlar itikâfın mübah olduğunda icmâ etmişlerdir, itikâf vâcib değildir."¹¹⁵

-Tilâvet secdesi: İbn Ömer'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Rasûlullah, Kur'an okurken okuduğu sûrede secde âyeti geçtiği zaman secde ederdi, o secde ettiği zaman biz de hemen onunla secde ederdik. Hattâ bazen öyle olurdu ki, içimizden bazıları alnını koyacak yer bulamazdı."¹¹⁶

Mâlikîler,¹¹⁷ Şâfiîler¹¹⁸ ve Hanbelîler¹¹⁹ tilâvet secdesinin sünnet olduğu görüşündedirler. Hanefîler ise tilâvet secdesinin, secde âyetini okuyana ve onu dinleyene vâcib olduğu görüşündedirler.¹²⁰ Hanefîler'e göre tilâvet secdesinin vâcib olmasının delili, Hz. Peygamber'in fiili değil, kavli sünnet'tir.¹²¹

2. Hz. Peygamber'in yaparken Allah'a yaklaşma kasdı izhar etmediği fiili: Tercih edilen görüşe göre bu tür fiiller mübahdır.¹²² Bu fiillere şu örnekleri verebiliriz:

¹¹⁴ el-Buhârî, *es-Sahîh*, İ'tikâf, 1, (II/255).

¹¹⁵ en-Nevevî, Yahyâ b. Şeref, *Şerhu'n-Nevevî alâ Sahîhi Muslim*, Dâru'l-kitâbi'l-arabî, Beyrut 1987, VIII/67.

¹¹⁶ Muslim, *es-Sahîh*, Mesâcid ve Mevâdu's-Salât, 20, (h. no: 575), I/450.

¹¹⁷ el-Hıraşî, Muhammed b. Abdillâh, *Şerhu'l-Hıraşî alâ Muhtasari Halîl*, Dâru sâdir, Beyrut trs., I/350-351.

¹¹⁸ eş-Şirbînî, Muhammed b. Ahmed, *Muğni'l-Muhtâc ilâ M'arifeti Meânî Elfâzi'l-Minhâc*, el-Mektebetu'l-İslâmiyye, yy., trs., I/214.

¹¹⁹ İbn Teymiye, Meccuddîn Ebu'l-Berakât Abdusselâm b. Abdillâh, *el-Muharrar fi'l-Fıkıh alâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed*, Matbaatu's-sunneti'l-muhammediyye, yy., 1950, I/79.

¹²⁰ el-Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi*, I/476.

¹²¹ A.g.e., a.y.

¹²² İbnu'n-Neccâr, *Şerhu'l-Keveki'l-Munîr*, II/189.

-Oruçlu iken Rasûlullah'ın bir eşini öpmesi: Hz. Âişe'nin şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Rasûlullah oruçlu iken eşlerinden birini öpmüştür."¹²³

-Gümüş yüzük takması: İbn Ömer'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Rasûlullah altından bir yüzük edinmişti. Bu yüzüğün taşını elinin iç tarafına getirirdi. Ve yüzüğün taşına 'Muhammed Rasûlullah' ibaresini kazıtmıştı. Bunun üzerine insanlar da onun gibi yüzük edindiler. Hz. Peygamber insanların yüzük edindiğini görünce, kendi yüzüğünü attı ve 'Ebediyyen o yüzüğü bir daha takmayacağım' dedi. Sonra gümüşten bir yüzük edindi..."¹²⁴ Bu fiillerle ilgili daha bir çok örnek vermek mümkündür.¹²⁵

9. BİZE GELİŞ YOLLARI İTİBARIYLA SÜNNET'İN TAKSİMİ

Rasûlullah'ın hadisleri bize geliş şekli itibariyle cumhûra göre ikiye ayrılır:

- a. Mütevâtir hadisler
- b. Âhad hadisler.

Haneffiler bir bu iki kısma, bir üçüncü kısım daha ilâve etmişlerdir ki, o da meşhûr hadislerdir.

9.1. MÜTEVÂTİR HADİS

Yalan üzere ittifak etmeleri âdeten imkansız olan büyük bir topluluğun başından sonuna kadar yine kendileri gibi bir topluluktan rivâyet ettiği hadîse mütevâtir hadis denmektedir. "Kim, bana iftira ederek, kasden benim ağızımdan çıkmış gibi yalan uydurur ve söylemediğim bir sözü bana atfederse, cehennemdeki yerine hazırlansın"¹²⁶ hadîsi, mütevâtir hadîse örnek olarak verilmektedir. İbnü's-Salâh bu hadisle ilgili olarak şöyle demiştir: "Bu hadîsi sahâbeden altmış iki kişi rivâyet etmiştir." Ondan başkaları ise bu hadîsi yüz kişinin rivâyet ettiği söylemiştir.¹²⁷

Tevâtür, lafzî tevâtür ve mânevî tevâtür olmak üzere ikiye ayrılır:

Lafzî tevâtür: Râvîlerin lafızları üzerinde ittifak ettikleri hadistir. Bu tür tevâtüre Hz. Peygamber'in "Kim benim aleyhime bana iftira ederek

¹²³ el-Buhârî, *es-Sahîh*, Savm, 24, (II/233).

¹²⁴ el-Buhârî, *es-Sahîh*, Libâs, 46, (VII/51).

¹²⁵ Bkz., Ebû Amşe, Mufid Muhammed Mahmûd, *Efâtû'r-Rasûl ve Takrîrâtuhâ ve Dilâletuhâ ale'l-Ahkâmî's-Şer'iyye*, (Yayınlanmamış Master Tezi, Ummu'l-Kurâ Üniv., Mekke 1397, s. 80-92. Müellif burada, kurbet kasdedilmeyen birtakım fiiller zikretmiştir ki, bunlar şu fiillerdir: Hayvanın terkisine birini alması, cünüb iken yemek yemesi ve uyuması, fecir doğana kadar gusül etmeyi geciktirmesi, rehin vermenin meşrûyeti, ihramlı iken başını yıkaması, hayvan üzerinde nâfile namaz kılması, namazda iken çocukları sırtına alması.

¹²⁶ el-Buhârî, *es-Sahîh*, İlim, 38, (I/35), Muslim, *es-Sahîh*, Mukaddime, 2, (h. no: 2, 3), I/10. Hadis, muttefekun aleyh'tir.

¹²⁷ es-Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Tedribu'r-Râvî fi Takrîbi'n-Nevevî*, thk., Abdullatîf Abdulvehhâb, Dâru'l-kutubi'l-hadîse, II. bsk., Mısır 1966, II/177.

kasden yalan uydurursa, cehennemdeki yerine hazırlansın" hadîsini örnek verebiliriz.

Mânevî tevâtür: Yalan üzere ittifak etmeleri imkânsız olan bir topluluğun farklı lafızlarla rivâyet ettikleri, ancak üzerinde ittifak edilmiş küllî bir mânâyı içeren hadislerin geliş şekline mânevî tevâtür denmektedir. Bu çeşit tevâtüre, duâda ellerin kaldırılmasını örnek verebiliriz.¹²⁸

9.2. ÂHAD HADİS

Senedin başından sonuna kadar adâlet ve zabt sahibi râvînin, yine kendi gibi bir râvîden rivâyet ettiği, şâz ve illetli olmayan hadîse denmektedir. Bu tür haberlerin örnekleri çoktur. Meselâ buna Hz. Peygamber'in şu hadîsini örnek olarak verebiliriz: "Ameller niyetlere göre değer kazanır. Her şahıs neye niyet etmiş ise, kendine onun karşılığı vardır..."¹²⁹

9.3. MEŞHÛR HADİS

Meşhûr hadîs tâbiri, Hanefîlere özgü bir ıstılâh olup, şu şekilde târif edilmesi mümkündür: Sahâbe asrında âhad olup, tâbiûn ve tebe-i tâbiîn asırlarında tevâtür derecesine ulaşan haberlere *meşhûr haberler* denmektedir. Hanefîler'e göre meşhûr hadis, kuvvet bakımından mütevâtir gibidir. Onun Kur'ân'ı nesh etmesi, mutlakını takyîd etmesi ve umûmunu tahsîs etmesi câizdir. (Ancak bu, bir âyetle aynı zamanda vârid olursa böyledir.) Meşhûr hadîse, aşağıdaki iki hadîsi örnek olarak vermek mümkündür:

a. "*Vârise vasîyyet yoktur.*"¹³⁰

b. "Benden alınız, benden alınız! Allah onlara (zinâ eden kadınlara) bir çıkış yolu göstermiştir. Bekâr olan bekârla zinâ ettiğinde cezâsı yüz sopa ve bir yıl sürgündür. Evli olan evli olanla zinâ ettiğinde ise, cezâsı, yüz sopa ve recmdir."¹³¹ Burada anlatılan ve örnek verilen meşhûr, Hanefî usûlcülerinin benimsediği meşhûr hadis tanımıdır. Bu meşhûr târiifi, hadisçilerin, dilcilerin ve avâmın benimsediği meşhûr tanımından farklılık arz etmektedir.

-Muhaddislere Göre Meşhûr Hadis: Tevâtür derecesine ulaşmayan ve ikiden fazla târiki olan hadistir. Bu tür hadisler vâzih (açık) olduğu için böyle isimlendirilmiştir; *müstefiz* olarak da isimlendirilir. Bazı hadis âlimleri meşhûrle müstefiz arasında ayırım yapmışlar ve meşhûru 'senedin sonunda şöhret kazanan hadis' olarak, müstefizi ise 'senedin hem başında, hem de sonunda şöhret kazanan hadis' olarak tanımlamışlardır. Muhaddislere göre meşhûra şu hadîsi örnek vermek mümkündür: "Ebû Hureyre'den Hz. Pey-

¹²⁸ Sâlih, Muhammed Edîb, *Lemehât fî Usûli'l-Hadîs*, el-Mektebu'l-islâmî, III. bsk., yy., 1399, s. 91.

¹²⁹ el-Buhârî, *es-Sahîh*, Bed'u'l-Vahy, 1, (1/2).

¹³⁰ Hadîsin kaynağı yukarıda geçti.

¹³¹ Hadîsin kaynağı yukarıda geçti.

gamber'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Biz (zaman olarak) sonra gelen kimseleriz, (ama) kıyâmet günü öne geçecek insanlar olacağız."¹³²

-Dilcilere Göre Meşhûr Hadis: Şu hadis, örnek olarak verilmektedir: "Süheyb ne güzel bir kuldür. Allah'tan korkmasaydı yine de ona âsî olmayacaktı." Irâkî ve başkaları, bu hadîsin aslının olmadığını söylemişlerdir.¹³³

-Avâma Göre Meşhûr Hadis: Şu hadisleri bu kategoriye örnek verebiliriz. "İşlerinde başkalarına danışan güvende olur."¹³⁴ "İnsanlarla akılları ölçüsünce konuşmakla emrolunduk."¹³⁵

Görüldüğü gibi, dilcilerin ve avâmın kabul ettiği meşhûr hadisler arasında hem sahîh hem de zayıf olanları bulunabilmektedir.

9.4. MÜRSEL HADİSİN DELİL OLARAK KULLANILMASI

Hadisçilerin kabul ettiği mürsel hadisle, usûlcülerin kabul ettiği mürsel hadis arasında fark vardır. Bizim burada üzerinde duracağımız, usûlcülerin kabul ettiği mürsel hadistir.

Muhaddislere göre mürsel hadis: Tâbiî'nin 'Rasûlullah şöyle dedi' şeklindeki sözüdür. Muhaddislerden bazıları, mürsel hadisi sadece büyük tâbiîlerin Hz. Peygamber'den rivâyet ettiği haberlere has kılmışlardır.

Muhaddislerin ıstılâhındaki mürsel hadis, *munkatî'* ve *mu'dal* hadisten farklı bir kategoridir.

Muhaddislere göre munkatî' hadis: İsnadından birbiri peşi sıra olmaksızın bir veya daha fazla râvînin düştüğü hadistir. Munkatî', düşen râvî sayısının çokluğuna göre, meselâ şu şekilde târif edilmektedir: Tâbiî'nin neslinden sonra gelen nesilden bir râvînin sahâbeden rivâyet ettiği haberdir.

Muhaddislere göre mu'dal hadis: İsnadından aynı yerde iki veya daha fazla râvînin düştüğü hadistir. Her mu'dal munkatî'dir, ama her munkatî' mu'dal değildir.

Usûlcülere göre mürsel hadis: Rasûlullah'dan hadis işitmemiş âdil ve sika olan birinin 'Kâle Rasûlullah=Rasûlullah şöyle dedi' şeklindeki sözü-

¹³² el-Buhârî, *es-Sahîh*, Vudû', 68, (I/65). el-Buhârî bu hadîsi *es-Sahîh*'inde birincisi: Abdurrahman b. Hürmüz el-A'râc'dan, o Ebû Hureyre'den; ikincisi: İbn Tâvûs'dan, o babasından, o da Ebû Hureyre'den; üçüncüsü ise: Ma'mer'den, o Henimâm b. Münebbih'ten, o da Ebû Hureyre'den olmak üzere üç ayrı tarikten rivâyet etmiştir.

¹³³ el-Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ ve Muzîli'l-İlbâs anmâ's-Sahâbe min'el-Ehâdis alâ Elsineti'n-Nâs*, Mektebetu't-turâsî'l-İslâmî, Halep trs., II/323.

¹³⁴ et-Tirmizî, *es-Sünen*, Zühhd, 39, (h. no: 2369), IV/585.

¹³⁵ ed-Deylemî, zayıf bir senedle İbn Abbâs'tan rivâyet etmiştir. el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I/196.

dür.¹³⁶ Usûlcülerin ıstılâhındaki mürsel hadis, muhaddislerin ıstılâhındaki mürsel, munkatı' ve mu'dal hadîsi kapsamaktadır.¹³⁷

9.5. ÂLİMLERİN MÜRSEL HADİSİ DELİL OLARAK KULLANMA KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ

A. Hanefîler ve Mâlikîler, mürsel hadîsin huccet olduğu görüşündedirler. Onlara göre mürsel hadis, Hz. Peygamber'i işitmemiş sahâbînin, tâbîf'nin ve tebe-i tâbî'nin mürselini kapsamaktadır. Onlardan sonrakilerin mürsel'i kabul edilmez.¹³⁸

B. Şâfiî ise mürsel hadîsi iki kısma ayırmıştır:

a. Sahâbî mürseli ki, bu küçük sahâbînin Hz. Peygamber'den işitmeksinin rivâyet ettiği ve Hz. Peygamber'e ref ettiği hadistir. Yani bu durumda hadîsi rivâyet eden sahâbî, hadîsi kendisinden işittiği sahâbîyi isnaddan düşürmektedir. Şâfiî'ye göre mürselin bu çeşidi kabul edilir.

b. Sahâbî olmayanın mürseli ki, mürselin bu çeşidi Şâfiî'ye göre iki şartla kabul edilir:

1. Hadis, sahâbenin çoğuna yetişmiş olan büyük tâbîflerin rivâyet ettiği bir hadis olmalıdır.

2. İrsâl edilmiş senedi kuvvetlendiren karîneler bulunmalıdır ki bu karîneler de şunlardır:

a. Büyük tâbîf'nin mürsel olarak rivâyet ettiği hadis, başka bir tarikle sahîh ve merfû olarak rivâyet edilmelidir.

b. Büyük tâbîf'nin mürsel olarak rivâyet ettiği hadis, başka bir tarikle ilim ehlinin kabul ettiği mürsel olarak rivâyet edilmelidir.

c. Büyük tâbîf'nin mürsel olarak rivâyet ettiği hadis, ashâbın bazısından rivâyet edilen hadislerin bazısı ile uyumlu olmalıdır.

d. Büyük tâbîf'nin mürsel olarak rivâyet ettiği hadis, ilim ehlinen olan bir topluluğun fetvâsı ile uyum içerisinde olmalıdır.

Karîneler, kuvvet bakımından zikrediliş sırasına göre bir değere sahip olup en kuvvetlisi birincisi, sonra ikincisi, sonra üçüncüsü ve sonra da dördüncüsü gelmektedir.¹³⁹ Şâfiî'nin sadece Saîd b. Müseyyeb'in mürselleri ile

¹³⁶ Bazı âlimler mürsel'i şu şekilde târif etmişlerdir: "Âdil ve sika olan kimsenin 'Rasûlullah şöyle dedi' şeklindeki sözüdür. Ancak bizim yukarıdaki verdiğimiz târif daha doğru bir tanımdır.

¹³⁷ İbnü's-Salâh Ebû Amr Usmân b. Abdîrrahmân, *Mukaddime fi Usûli'l-Hadis*, Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1978, s. 25-29.

¹³⁸ es-Serahsî, *Usûl*, 1/360; Karâfi, *Şerhu Tenkîhi'l-Fusûl*, s. 379.

¹³⁹ eş-Şâfiî, *er-Risâle*, s. 461.

delil getirdiği görüşüne gelince, bu görüş doğru değildir. Nevevî, Saîd b. Müseyyeb'in mürsellerinin huccet olduğuna işâret etmiştir.¹⁴⁰

III. Hanbelîler, mürsel hadîsin huccet olduğu görüşündedirler. Ancak Hanbelîler'in ıstılâhındaki mürsel hadis, usûlcülerin çoğunluğunun ıstılâhındaki mürsel hadisten farklıdır. Ebû Ya'lâ el-Ferrâ şöyle demiştir: "Mürsel haber huccettir, onunla amel etmek gerekir. Mürsel haber, râvînin isnadın ortasındaki bir kişiyi terk ederek, meselâ tâbîî'nin Hz. Peygamber'den veya tebeu tâbîî'nin sahâbî'den, onun da Rasûlullah'tan rivâyet ettiği hadistir."¹⁴¹

IV. Bir rivâyete göre ehlü'l-hadîs ve İmam Ahmed, mürselin huccet olmadığı görüşündedirler.¹⁴²

Mürsel hadîsin delil oluşundaki anlaşmazlıktan dolayı, uygulamaya dönük bazı ihtilaflar ortaya ortaya çıkmıştır ki, bunlardan bazılarını zikrederim:

-Nâfile orucu bozan kimseye, bu orucu kazâ etmesi gerekir mi?' Âlimler, mürsel hadîsin delil olmasındaki ihtilâflarının bir sonucu olarak bu meselede ihtilâfa düşmüşlerdir:

1. Hanefîler ve Mâlikîler, nâfile oruç tutan kimsenin orucunu bozduğu zaman bu orucu kazâ etmesi gerektiği görüşünü benimsemişler ve ez-Zuhrî'nin Hz. Âişe'den¹⁴³ rivâyet ettiği mürsel hadisle bu görüşlerine delil getirmişlerdir. Hz. Âişe şöyle demiştir: "Hafsa'ya bir yemek hediye edildi, biz ikimiz de oruçlu idik ve orucumuzu bozduk. Sonra Rasûlullah içeri girdi ve ona 'Ey Allah'ın Rasûlü! Bize bir yemek hediye edildi, o yemek hoşumuza gitti ve orucumuzu bozduk.' Bunun üzerine Rasûlullah şöyle buyurdu: Hayır (böyle yapmayınız), o orucun yerine başka bir gün oruç tutmanız gerekir."¹⁴⁴

¹⁴⁰ en-Nevevî, Yahyâ b. Şeref, *el-Mecmû' Şerhu'l-Muhezzeb*, nşr., Zekeriyâ Ali Yûsuf, Matbaatu'l-İmâm, Mısır, trs., I/104-105.

¹⁴¹ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, Muhammed b. el-Huseyn, *el-Udde fi Usûli'l-Fıkıh*, Ahmed b. Ali b. Seyr el-Mubârakî, Muessesetu'r-risâle, I. bsk., yy., 1980, III/906.

¹⁴² İbnü'n-Neccâr, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Munîr*, II/576. [Bu konuda ayrıntılı mâlumât için bkz., Özmen, Ramazan, *Hanbelî Mezhebi Fıkıh Usûlcülerinin Hadîs/Sünnet Metodolojisi*, (Yayınlanmamış doktora tezi), AÜSBE, Ankara, 2004, ss. 241-263, çev. notu.]

¹⁴³ Bu hadîse, 'mürsel değildir, ez-Zuhrî bu hadîsi Urve'den rivâyet etmiştir' diye itiraz edilemez. Çünkü ez-Zuhrî'ye bu konu ile ilgili soru sorulduğunda o, bu hadîsi Urve'den rivâyet etmediğini söylemiştir. İbn Cüreyc ez-Zuhrî'ye soru sorarak "Bunu, sana Âişe'den Urve mi rivâyet etti?" dediğinde, ez-Zuhrî 'Hayır, bu konuda Urve'den bir şey duymadım' demiştir. Hallâf, sika kimselerin, bu hadîsin mürsel olduğunda görüş birliğine vardıklarını söylemiştir. Bkz: Şevkânî, *Neyli'l-Evtâr*, IV/289.

Müellifin metinde zikrettiği bu hadîsin lafızları ile *Muvatta'*'ın bizim elimizdeki matbû nüshasında yer alan lafızları arasında bazı farklılıklar vardır. Meselâ, Hz. Âişe ve Hafsa'nın tuttuğu bu orucun nâfile olduğu orada açıkça beyan edilmektedir. Müellifin verdiği metinde hadîsin son kısmı '*Lâ, aleykumâ savmen mekânehü yevmen âhara*' şeklinde iken, bizim elimizdeki *Muvatta'*' baskısında hadîsin sonu '*İkdiyâ mekânehü yevmen âhara*' şeklindedir. Ancak bu lafız farklılığı hadîsin anlamında herhangi bir değişikliğe yol açmamaktadır. Bkz., Mâlik b. Enes, *Muvatta'*, Kitâbu's-Siyâm, 18, (h. no: 50), I/306, thk: M. Fuâd Abdalbâkî, Çağrı yay., II. bsk., İstanbul, 1413/1992.

¹⁴⁴ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, thk., M. F. Abdalbâkî, Dâru İhyâi'l-kutubi'l-arabiyye, trs., K. Savm, 18, (h. no: 50), I/306.

2. Şâfiîler ve Hanbelîler ise nâfile orucu bozan kimseye, bu bozduğu orucu kazâ etmesi gerekmediği görüşündedirler. Şâfiîler, gerekli şartları taşımadığı için yukarıda geçen mürsel hadîsi reddetmişlerdir. Kendi görüşlerine el-Buhârî'nin rivâyet ettiği şu hadisle delil getirmişlerdir:

"Ebû Cuhayfe şöyle demiştir: Hz. Peygamber Selmân el-Fârisî ile Ebu'd-Derdâ arasında kardeşlik akdi yaptı. Selmân, Ebu'd-Derdâ'yı ziyâret etti. (Ebu'd-Derdâ'yı evde bulamadı) ve karısı Ummu'd-Derdâ'yı eski bir elbise içinde perîşan gördü de:

-Bu hâlin nedir? diye sordu.

-Kardeşin Ebu'd-Derdâ'nın dünya ihtiyacı yoktur (o, gündüz oruç tutar, gece namaz kılar), deyip dert yandı.

Bu sırada Ebu'd-Derdâ da geldi. Selmân için yemek yaptı (ve önüne getirdi). Selmân, Ebu'd-Derdâ'ya:

-Sen de ye! dedi.

-Ben oruçluyum! demesi üzerine Selmân:

-(Vallâhi bu orucu bozacaksın!) Ve sen yemedikçe ben de yemeyeceğim, dedi.

Ebû Cuhayfe dedi ki: Ebu'd-Derdâ da (orucunu bozup konduğu ile) yedi. Gece olunca Ebu'd-Derdâ, gecenin evvelinde namaza kalkmak istedi. Selmân onu:

-Uyu! diye men etti.

Ebu'd-Derdâ da uyudu. Sonra bir daha kalkmaya davrandı. Yine Selmân:

-Uyu! deyip, onu kalkmaktan men etti.

Gecenin son vakti olunca Selmân:

-Şimdi kalk! dedi. (Kalktılar abdest alıp) namaz kıldılar. Müteâkiben Selmân, Ebu'd-Derdâ'ya:

-Muhakkak ki senin üzerinde Rabbinin bir hakkı vardır. Ve yine senin üzerinde kendinin bir hakkı vardır. Ve yine senin üzerinde âilenin de bir hak vardır. (Ve hattâ senin üzerinde misâfirin de bir hakkı vardır.)

Binâenaleyh sen, her hak sahibine hakkını ver! dedi. Sonra Ebu'd-Derdâ Peygamber'e geldi ve bu vak'ayı ona anlattı. Hz. Peygamber:

-*Selmân doğru söylemiş'* buyurdu."¹⁴⁵

¹⁴⁵ el-Buhârî, *es-Sahîh*, K. Savm, 51, (II/243).

İstidlâl yönü: Eğer bir kimsenin, nâfile olarak tuttuğu orucu kazâ etmesi gerekse idi, Rasûlullah Ebu'd-Derdâ'ya bozduğu orucu kazâ etmesini emrederdi. Rasûlullah ona orucu kazâ etmesini emretmediğine göre, bu nâfile orucun kazâsının gerekmediğine delâlet eder. Çünkü, açıklamaya ihtiyaç olan yerde sükût etmek, beyândır.

Burada şöyle bir soru sorulabilir: 'Hanbelîler mürsel hadîsi delil olarak kullanmaktadırlar. Peki burada niçin bu hadisle amel etmemişlerdir?' Bu soruya şöyle cevap verebiliriz: Sahîh bir hadis bulununca, mürsel hadisle amel etmeye gerek kalmaz. Hanbelîler ve onların dışındaki imamlar, aradıkları halde sahîh hadis bulamadıkları zaman mürsel hadisle amel etmişlerdir. 'Peki Hanefîler ve Mâlikîler niçin sahîh hadisle değil de mürsel hadisle delil getirmişlerdir?' diye bir soru akla gelirse, bu soruya da şöyle cevap vermek mümkündür: Sahîh hadis, bir yönden onlara ulaşmamış olabilir. Veya ulaşsa da onlara göre nâfile orucun kazâsının gerekli olmadığına delâlet etmiyor olabilir.

İleride, tartışmalı usûl kâideleri üzerine uygulanan meseleleri ele alırken göreceğimiz gibi, bazı imamlar, bir meselede kendi usûlüne aykırı olarak görüş beyân edebilmektedirler. Bu bir çelişki veya kendi metodolojisinden (asl) [bütünüyle] ayrılma değildir. Ancak bu meselede müctehidin takip etmiş olduğu kendi metodolojisine tercih ettiği birkaç cüz'î delil vârid olmuş olabilir.

10. HABER-İ VÂHİD'LE İLGİLİ MESELELER

10. 1. SAHÎH HABER-İ VÂHİD'İN KIYAS'A MUHÂLİF OLMASI:

Bu meseledeki anlaşmazlık noktasını şu şekilde açıklamak mümkündür: Âlimler, illeti kat'î bir asıldan istinbat edilen kıyasa, sahih haber-i vâhid muhâlif olduğu zaman, bu haber-i vâhidin hucuyyeti konusunda ihtilâf etmişlerdir. Yoksa, kıyas mutlak olduğu zaman, bu hususta bir ihtilâf söz konusu değildir.¹⁴⁶ Âlimlerin bu mesele hakkındaki görüşleri şöyledir:

a. Şâfiîler, Hanbelîler ve hadis imamlarının çoğunluğu, haberin râvîsi adâlet ve zabt sahibi olmak şartı ile ister âlim ve fakîh olsun, isterse olmasın, bu durumda haberin tercih edileceği görüşünü benimsemişlerdir.¹⁴⁷

b. Hanefîler, haberin râvîsi fakih ise, o takdirde kıyasa takdîm edileceği görüşüne varmışlardır. Ama haberin râvîsi fakîh değilse, o zaman onlara göre kıyas habere takdîm edilir.¹⁴⁸

c. Mâlikîler ise mutlak olarak kıyasın haber-i vâhid'e takdîm edileceği görüşünü benimsemişlerdir.¹⁴⁹ İbnu's-Sem'ânî, kıyasın haber-i vâhid'e tak-

¹⁴⁶ Abdulazîz el-el-Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, II/377.

¹⁴⁷ Âmidî, *el-İhkâm*, II/118; İbnu'n-Neccâr, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Munîr*, II/369.

¹⁴⁸ Abdulazîz el-el-Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, II/377.

¹⁴⁹ Karâfi, *Şerhu Tenkîhi'l-Fusûl*, s. 387.

dim olunacağı görüşünün İmam Mâlik'in görüşü olduğunu reddetmiş ve bu görüşün İmam Mâlik'e izâfesinin uzak bir ihtimal olduğunu belirterek şöyle demiştir: "Bu görüş, asılsız, çirkin ve iğrenç bir görüştür. Ben sübûtu bilinmeyen böyle bir görüşten Mâlik'i tenzîh ederim."

Bu meselede tercihe şâyan olan görüş, aşağıda zikredilecek olan haberlerden dolayı, haber-i vâhid'in kıyas'a takdîm edileceği görüştür.

1. Ömer b. el-Hattâb, parmakların diyetini o parmakların sağladığı faydaya göre taksim ediyordu. Sonra, Rasûlullah'tan rivâyet edilen "Bu ve bu (yani serçe parmağı ve başparmak) birbirine eşittir."¹⁵⁰ ve "On parmak on deve konusunda birbirine eşittir"¹⁵¹ şeklindeki hadislerden dolayı bu görüşünden döndü.

2. Yine Ömer b. el-Hattâb, '*el-Harâcu bi'd-Damân*' (Kazanç, riske göre-dir) ilkesine binâen; diyetin âkileye (asabe, yakın akraba) âit olduğu ve nasıl ki kadın, kocası başkasını öldürdüğü zaman onun diyetini ödemiorsa, aynı şekilde kocasının diyetinden de alamayacağı, yani kadının kocasının diyetine vâris olamayacağı görüşünde idi. ed-Dahhâk b. Süfyân el-Kilâbî, kendisine 'Hz. Peygamber'in, Eşyem ed-Dubâbî'nin hanımını kocasının diyetine mîrasçı kıldığı'¹⁵² haberini gönderince, bu görüşünü terk etti.

3. Câbir'den rivâyet edildiğine göre, Hüzeyl kabîlesinden olan iki kadından biri diğerini öldürmüştü. Her iki kadının da bir eşi ve bir de çocuğu vardı. Rasûlullah öldürülen kadının diyetini, onu öldüren kadının âkilesine (yakın akrabalarına) yükledi ve kocası ile çocuğunu bu işten temize çıkardı, onları sorumlu tutmadı. Bunun üzerine öldürülen kadının akrabaları '(O zaman) onun mîrası bizimdir' dediler. Bunun üzerine Rasûlullah 'Hâyır, onun mîrası kocasının ve çocuğundur' dedi.¹⁵³ Ömer, Hz. Peygamber'in bu hadîsini işitince 'Allahu Ekber! Eğer bu hadîsi işitmeseydim, bunun dışında bir hüküm verecektim' dedi.¹⁵⁴ Yani Ömer, akla uygun görünen bir hüküm verecek ve 'diyeti kim ödüyorsa, mîrası da o alır' diyecekti.

Ömer'in kendi görüşünden dönüp, Rasûlullah'tan sâbit olan haberle hüküm vermesi ve bunun da sahâbeden hiç kimse tarafından inkâr edilmemesi, onların, sahîh haberin mâkul gibi görünen bir düşünceye ve kıyasa takdim edileceği konusunda icmâ ettiklerini gösterir.

4. Haber aslı itibariyle yakîn ifade etmektedir. Çünkü Rasûlullah'ın sözü Allah'tan gelen bir vahiydir, yanlış olma ihtimâli yoktur. Ancak şübhe, bu haberin naklinde ortaya çıkmaktadır. Kıyasta ise birden fazla şüphe vardır.

¹⁵⁰ el-Buhârî, *es-Sahîh*, Diyât, 20, (VIII/41). Parmakların diyeti meselesinde Ömer'den gelen haber'i eş-Şâfiî *er-Risâle*'sinde zikretmiştir. s. 422.

¹⁵¹ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, Diyât, 18, (h. no: 4556), IV/688.

¹⁵² et-Tirmizî, *es-Sünen*, Ferâiz, 18, (h. no: 2110), IV/425. et-Tirmizî, bu hadîsin '*hasen-sahîh*' olduğunu söylemiştir.

¹⁵³ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, Diyât, 19, (h. no: 4568), IV/696.

¹⁵⁴ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, Diyât, 19, (h. no: 4573), IV/699.

Her şeyden önce kıyas, çoğu zaman bir habere dayanmaktadır. Müctehidin fer'i asl'a bağlama ve illeti belirleme vb. konularda hatâ etme ihtimâli vardır.¹⁵⁵ Kıyasa muhâlif olan haber-i vâhidin delilliği konusundaki ihtilâf üzerine binâ edilmiş birkaç uygulamalı mesele vardır ki, bunlardan biri şudur:

Musarrât Meselesi:

Alıcıya sütü çok izlenimi vermek için, satıcı tarafından sütü sağılmayıp memesinde biriktirilen deve veya koyuna *musarrât* denilmektedir.

Fakihlerin çoğunluğu böyle bir hayvan satın alındığında, alış-verişte muhayyerlik hakkının sâbit olduğu görüşüne varmışlardır.¹⁵⁶ Böyle bir hayvanı satın almış olan müşteri, isterse bu hayvanı sağdığı süte karşılık olarak bir sa' hurma ile sahibine geri îade edebilir. Bu görüşlerine Ebû Hurayra'nın Rasûlullah'tan rivâyet ettiği şu hadisi delil getirmişlerdir: "Deve ve koyunların memelerinde sütü biriktirmeyiniz. Kim böyle bir hayvanı alırsa ve onu sağarsa, bu kimse şu iki şeyi yapmakta muhayyerdur: İsterse o hayvanı yanında tutar, isterse bir sa' hurma ile birlikte geri îade eder"¹⁵⁷

Hanefiler musarrât ayıbından dolayı bir hayvanın geri îade edilmeyeceği görüşüne varmışlar ve hadîsin râvîsinin fakih olmamasından, hadîsin de kıyasa aykırı olmasından dolayı, bu hadisle amel etmemişlerdir. *Keşfu'l-Esrâr* müellifi şöyle demektedir: "Musarrât bize göre ayıp değildir ve ondan dolayı müşterinin hayvanı geri îade etme hakkı yoktur."¹⁵⁸

Hanefilere göre hadîsin kıyasa muhâlefeti şu şekilde olmaktadır:

Böyle bir meselede aslanan, müşterinin, memesinde süt biriktirilerek satılmış olan hayvanı ve sağdığı sütü geri îade etmesidir. Eğer müşteri, sağdığı bu sütü içerse veya süt onun yanında iken bozulursa onun mislini veya kıymetini satıcıya vermesi gerekir. Çünkü Allah şöyle buyurmaktadır: "...*Kim size saldırırsa siz de ona misilleme olacak kadar saldırın...*"¹⁵⁹ Müşterinin memesinde süt biriktirilen hayvanla birlikte bir sa' da hurma geri vermesi kıyasa aykırıdır.

¹⁵⁵ Haber-i vâhidin kıyas'a takdim edileceği ile ilgili deliller için bkz: eş-Şirâzî, Ebû İshâk İbrâhim b. Ali, *et-Tabsira fî Usûl'l-Fıkh*, thk., Muhammed Hasen Heyto, Dâru'l-fıkr, Dimeşk 1980, s. 317-318; er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer, *el-Mahsûl fî İlmî'l-Usûl*, thk., Tâhâ Câbir Feyyâz, nâşir: Câmîatu'l-İmâm Muhammed b. Süüd el-İslâmiyye, yy., 1399, II. cild, I. kısım, s. 622-625; el-Âmidî, Ebu'l-Huseyn Ali b. Muhammed, *el-İhkâm fî Usûl'l-Ahkâm*, I. bsk., 1387, yy., II/119-120; eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali, *İrşâdül-Fuhûl ilâ Tahkîk'il-Hakk min İlmî'l-Usûl*, Dâru'l-fıkr, yy., trs., s. 56.

¹⁵⁶ Bkz., el-Hiraşî, *Şerhu'l-Hiraşî alâ Muhtasarı Hallî*, V/133; eş-Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, II/63; el-Buhârî, Mansûr b. Yûnus, *Şerhu'l-Munteha'l-İrâdât el-Müsemmâ Dâkâuku Uli'ü-Nudâ li-Şerhi'l-Muntehâ*, Âlemu'l-kutub, Beyrut, trs., II/174.

¹⁵⁷ el-Buhârî, *es-Sahîhi*, Buyû', Bâbu'n-Nehy li'l-bâi' en lâ yuhaffile'l-ibil ve'l-bakar, 64, (III/25). Kirmânî şöyle demiştir: "Eğer 'lâ kelimesinin zâid olması gerekir mi?' dersin, ben şöyle derim: 'Müfessire olması ihtimalinden dolayı zâid olması gerekmez. (ve lâ yuhaffile) nehvi açıklamak içindir.'" Kirmânî, *Kevâkibu'd-Derâri fî Şerhi es-Sahîhi'l-el-Buhârî*, X/30.

¹⁵⁸ Abdulaziz el-el-Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, II/381.

¹⁵⁹ 2/Bakara: 194.

10.2. RAVİSİNİN UNUTTUĞU VEYA HİLÂFINA AMEL ETTİĞİ SAHİH HABER-İ VÂHİD:

Usûl âlimlerinin çoğunluğu, ravîsinin unuttuğu veya hilâfına amel ettiği haber-i vâhidin delil olduğu görüşüne varmışlardır.¹⁶⁰ Hanefiler ise böyle bir haberin huccet olmadığı görüşündedirler.¹⁶¹

Aşağıda zikredeceğimiz delillerden dolayı, bu meselede de tercihe şayan olan görüş çoğunluğun görüşüdür:

a. er-Rabîa b. Ebî Abdîrrahmân, Süheyl b. Ebî Sâlih, babası ve Ebû Hurayra kanalı ile, "bir şahid ve yeminle hüküm verme" ile ilgili bir hadis rivâyet etmiş, ancak daha sonra Süheyl bu hadisi unutmuştu, bu yüzden şöyle diyordu: 'Rabîa benden, benim kendisine babam ve Ebû Hurayra kanalı ile rivâyet ettiğim bir hadis rivâyet etmektedir.' Süheyl'in bu durumunu tâbi-înden hiç kimse kınamamıştır. Bu durum, râvîsi unutsa veya inkâr etse de haber-i vâhidin huccet olduğuna delâlet etmektedir.

b. İmam Ali b. Ömer ed-Dârakutnî, önce bir hadis rivâyet edip sonra bu rivâyet ettiği hadisi unutan ve bu hadisi kendinin rivâyet ettiği kimselerden rivâyet eden şahıslar hakkında bir eser telif etmiştir. Bu da, bu durumun âlimler tarafından kabul edildiğini göstermektedir. Eğer böyle olmamış olsaydı, âlimler bu yaptığı işten dolayı ed-Dârekutnî'yi eleştirirlerdi.

c. Ölüm hâdisesi unutmaktan daha büyük bir hâdisedir. Nasıl ki ölen kimsenin haberi bâtil/asılsız-geçersiz olmuyorsa, aynı şekilde unutan kimsenin haberi de bâtil/asılsız-geçersiz olmaz.

d. Râvîsi, hilâfına amel etse de böyle bir haber-i vâhidin kabul olunmasının deliline gelince... Râvînin sözü ve fiili delil değildir, Rasûlullah'ın sözü delildir. Sözü ve fiili huccet olan bir kimseden ayrılıp, sözü ve fiili huccet olmayan bir kimseye meyletmek câiz değildir.

Âlimlerin bu kâidedeki ihtilâfları üzerine binâ edilen çeşitli meseleler vardır ki, bunlardan ikisini aşağıda ele almak istiyoruz:

10.2.1. Mallarla İlgili İhtilâflarda Bir Şâhid ve Yeminle Hüküm Verilmesi Meselesi:

Âlimler bu meselede iki farklı görüşe ayrılmışlardır: Mâlikîler, Şâfiîler ve Hanbelîler, mallar konusunda bir şahid ve yeminle hüküm vermenin câiz olduğu görüşünü benimsemişlerdir.¹⁶² Bu görüşlerine Ebû Dâvud'un rivâyet ettiği şu hadisi delil getirmişlerdir: "Ahmed b. Ebî Bekr Ebû Mus'ab ez-Zuhrî,

¹⁶⁰ Abdulazîz el-el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, III/381.

¹⁶¹ eş-Şîrâzî, *et-Tabsıra*, s. 341-343; Ebu'l-Huseyn el-Basrî, Muhammed b. Ali b. et-Tayyib, *el-Mu'temed fi'Usûli'l-Fikhi*, thk., Muhammed Hamîdullah - Muhammed Bekr - Hasen Hanefî, el-Ma'hedu'l-ilmî el-faransî, Dimeşk 1384, II/670; İbnu'l-Hâcib, *Muhtasarü'l-Müntehî*, II/71.

¹⁶² Bkz., el-Hiraşî, *Şerhu'l-Hiraşî alâ Muhtasarü Halîl ma'a Hâşiyeti'l-Adevî*, VII/157; eş-Şîrbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, IV/443; Mecdüddîn İbn Teymiye, *el-Muharrar fi'l-Fikhi*, II/313.

ed-Derâverdi, Rabî b. Ebî Abdîrrahmân, Süheyl b. Ebî Sâlih, babası ve Ebû Hurayra kanalı ile rivâyet edildiğine göre, "Rasûlullah bir şahid ve yeminle hüküm vermiştir." Ebû Dâvud şöyle demiştir: er-Rabî' b. Süleyman el-Müezzin bana bu hadisle ilgili olarak şöyle bir ilâve bilgi verdi ve dedi ki: Şâfiî bana Abdülazîz'in şöyle dediğini haber verdi: Bu hadîsi Süheyl'e hatırlattığımda bana o şöyle dedi: Rabîa -ki o benim nazarımda sikadır- benim kendisine şu hadîsi rivâyet ettiğimi bana haber verdi."¹⁶³

Hanefiler ise, bir şahid ve yeminle hüküm vermenin câiz olmadığı görüşüne varmışlar ve unuttuğu için Süheyl b. Ebî Sâlih'in hadîsini reddetmişlerdir.¹⁶⁴

10.2.2. Velîsiz Nikâh Meselesi:

Âlimler bu meselede iki görüşe ayrılmışlardır:

Mâlikîler,¹⁶⁵ Şâfiîler¹⁶⁶ ve Hanbelîler,¹⁶⁷ ez-Zuhrî'nin Hz. Âişe'den rivâyet ettiği aşağıdaki hadîsten dolayı velîsiz nikâh akdinin gerçekleşmeyeceği görüşündedirler. Hz. Âişe'den rivâyet edilen bu hadîs şu şekildedir: "Velîsinin izni olmadan evlenen kadının nikâhı bâtıldır/geçersizdir, nikâhı bâtıldır, nikâhı bâtıldır."¹⁶⁸

Hanefiler ise, eşin denk olması şartı ile velîsiz nikâh akdinin sahîh olacağı görüşüne varmışlardır ve şu iki sebepten dolayı Hz. Âişe hadîsini reddetmişlerdir:¹⁶⁹

1. Hz. Âişe kendi rivâyet ettiği hadîse aykırı amel etmiş ve kardeşi Abdurrahman Şam'da iken onun kızını evlendirmiştir.

2. Bu hadîsin isnâdında ez-Zuhrî vardır ve bu hadîs ona sorulduğunda o, 'ben bu hadîsi bilmiyorum' demiştir.

10.3. UMÛMÎ BELVÂ'DA HABER-İ VÂHİD'LE DELİL GETİRİLMESİ

Umûmî belvâdaki haber-i vâhid'den maksat şudur: Müslümanların tamamını veya çoğunluğunu ilgilendiren bir meselede sahîh haber-i vâhidler'in vârid olması ve onların bu umûmî belvâya dâcâr olmaya ve onun hükmünü

¹⁶³ Ebû Dâvud, *es-Sünen*, Akdiye, 21, (h. no: 3608), IV/32-33.

¹⁶⁴ el-Kâsânî, *Bedâi'u's-Sanâi*, VIII/3924. Hanefiler bir şahid ve yeminle hüküm verme hadîsini çeşitli nedenlerden dolayı reddetmişlerdir. Bu nedenlerden birisini yukarıda zikretmiş bulunuyoruz. Bu nedenlerden birisi de, hadîsin Kur'an nassı üzerine ziyâde olmasıdır. Hanefiler'e göre ziyâde nesh demek olup, bu da ancak haber mütevatir veya meşhûr olduğu zaman sabit olur. Halbuki bu hadîs haber-i vâhid'tir.

¹⁶⁵ el-Hiraşî, *Şerhu'l-Hiraşî alâ Muhtasari Halîl*, III/176.

¹⁶⁶ eş-Şirbîni, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, VII/236.

¹⁶⁷ el-Buhûti, *Keşfu'l-Kimâ*, V/48.

¹⁶⁸ et-Tirmizî, *es-Sünen*, Nikâh, 14, (h. no: 1101), III/407. et-Tirmizî, bu hadîse *hasen* demiştir.

¹⁶⁹ Kemâl b. el-Hümâm, *Şerhu Fethi'l-Kadîr (el-Hidâye ile birlikte)*, III/157; Abdülazîz el-el-Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, III/62-64; Cassâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, II/103; Gazâlî, *el-Menhûl*, s. 180.

sormaya mecbur olmalarıdır.¹⁷⁰ Âlimler bu meselede iki farklı görüşe ayrılmışlardır:

a. Metakddimûn Hanefilerden Ebu'l-Hasen el-Kerhî'nin görüşü ve müteahhirûn Hanefilerin tercihi olan bu görüşe göre umûmî belvâ'da haber-i vâhid huccet değildir.¹⁷¹

b. Usûl âlimlerinin çoğunluğunun görüşüne göre ise umûmî belvâ'da haber-i vâhid'le ihticâc edilir.¹⁷²

Bu meselede, aşağıdaki delillerden dolayı tercihe şâyan olan görüş, çoğunluğun görüşüdür:

1. Allah şöyle buyuruyor: "*Mü'minler kesinlikle hep birden yolculuğa çıkamazlar. Dini öğrenmeleri için ve geri döndüklerinde toplumlarını (ilâhî azaba karşı) uymaları için onların her bir kesiminden (hiç olmazsa) bir grup yolculuğa çıksa olmaz mı? Belki (böylece) korkarlar (ve akıllanır)lar.*"¹⁷³ Bu âyetin¹⁷⁴ tefsiriyle ilgili olarak Fahreddîn er-Râzî şöyle demektedir: "Bizim

¹⁷⁰ "Belvâ kelimesinin aslı olan belâ, sözlükte, tecrübe etmek, denemek, mübtela olmak gibi anlamlara gelir. Umûmî belvâ ise, insanların devamlı karşılaştıkları veya belirli aralıklarla sürekli yapa geldikleri, yani müptelâ oldukları iş ve amellerdir ki, bu gibi amellere terettüb eden hükmün herkes tarafından bilinmesi gereken amellerin hükmü sadedinde gelen haber-i vâhid, Hanefî mezhebinde makbul sayılmamıştır. Çünkü herkesin yaptığı bir işin hükmüne medâr olan haber, bir kişi tarafından değil, bir çok kişiler tarafından meşhur veya mütevâtir olarak nakledilmiş olmalıdır." Hanefîlerin bu mesele ile ilgili görüşleri hakkında tafsilâtlı mâlûmât için bkz., Ünal, İsmâil Hakkı, İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu, D.İ.B.Y., Ankara 1994, ss., 154-163. (ç. notu.)

¹⁷¹ Abdulazîz el-el-Buhârî, *Keşif'ul-Esrâr*, III/16.

¹⁷² el-Âmidî, *el-İhtikâm*, II/112; İbn Teymiye, *el-Musevvede*, s. 215.

¹⁷³ 9/Tevbe: 122.

¹⁷⁴ Âyetin yukarıda verdiğimiz meali Rudi Paret'e aittir. Bu âyet, Türkçe'ye R. Paret'in çevirisinden farklı şekilde tercüme edilmiştir. Mesela söz konusu âyet, Hüseyin Atay ve Yaşar Kutluay tarafından hazırlanan ve D. İ. Başkanlığı tarafından yayınlanan meâlde şu şekilde Türkçe'ye çevrilmiştir: "*İnananlar toptan savaşa çıkmamalıdır. Her topluluktan bir tâifenin dîni iyi öğrenmek ve milletlerini geri döndüklerinde uyarmak üzere geri kalmaları gerekli olmaz mı?...*" Söz konusu âyet, Ali Özek'in başkanlığında bir heyet tarafından hazırlanan meâlde ise şu şekilde Türkçe'ye aktarılmıştır: "(Bununla beraber) mü'minlerin hepsinin toptan sefere çıkmaları doğru değildir. Onlardan her topluluktan bir grup dinde (dîni ilimlerde) geniş bilgi elde etmek ve kavimleri (savaştan) döndüklerinde (onları Allah'ın azâbı ile) korkutmak için geri kalmalıdır..." Bu âyet, Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin tarafından hazırlanan ve yine D. İ. Başkanlığı tarafından yayınlanan meâlde ise şu şekilde Türkçe'ye aktarılmıştır: "(Ne var ki) mü'minlerin hepsi toptan seferber olacak değildir. Öyleyse onların her bir kesiminden bir grup da, din konusunda köklü ve derin bilgi sahibi olmak ve döndükleri zaman kavimlerini uyarmak için geri kalsa ya!..." Bu âyet diğer Türkçe meâllerde de aşağı yukarı bu üç meâldeki gibi çevrildiği için, misal olarak bunları zikretmekle yetinelim.

Yukarıdaki meâllerden farklı olarak S. Ateş ise bu âyeti şu şekilde Türkçe'ye aktarmıştır: "*İnananların hepsi toptan sefere çıkacak değillerdi. Ama her kabileden bir cemâatin dîni iyice öğrenmeleri ve dönüp kavimlerine geldiklerinde, sakıncaları umuduyla onları uyarmaları için sefere çıkmaları gerekmez miydi?*" Görüldüğü gibi S. Ateş'in çevirisi ile diğer üç çeviri arasında açık ve önemli bir fark vardır ki, o da şudur: Ateş'in yaptığı çeviriye göre 'her kabileden bir cemâat, dîni iyice öğrenmek ve geri dönüp kavimlerine geldiklerinde sakıncaları umuduyla onları uyarmaları için' sefere çıkmalıdır. Ancak diğer üç çeviriye göre ise 'mü'minlerin her bir kesiminden bir grup, din konusunda köklü ve derin bilgi sahibi olmak ve döndükleri zaman kavimlerini uyarmak için' geri kalmalı, sefere/savaşa çıkmamalıdır.

Türkçe tercümelemlerinde Paret'in tercümesine en yakın duranı Ateş'in tercümesi gibi görünmektedir. Ancak, Ateş'in meâlin altında yer verdiği açıklamalara bakıldığında, onun yaptığı tercüme hiç göz önüne almadığı anlaşılmaktadır. Zira yaptığı tercüme göre, inananlar toptan sefere çıkmayacaklardır. Bunun yerine her kabileden bir cemâatin dîni iyice öğrenmek ve geri dönüp geldiklerinde kavimlerini uyarmak için sefere çıkmaları gerekmektedir. Yani bu anlayışa göre, sefere çıkan küçük bir grup olup,

burada diyeceğimiz şudur: Her üç kişi bir fırkadır. Allah Teâlâ, her fırkadan bir kısmın çıkmasını vâcib kılmıştır. Üçten çıkan ya iki olur, ya da bir. Binâ-naleyh (savaşa çıkan) 'tâife'nin, ya iki veyâ bir olması gerekir. Daha sonra Allah Teâlâ, onların haberlerine göre amel etmeyi vâcib kılmıştır. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın, "...onları korkutmaları için..." ifâdesi, onların haber vermelerinden ibârettir. O'nun, "...olur ki, kaçınırlar" buyruğu ise, onların kavimlerine, onların haberlerine göre amel etmelerini vâcib kılmayı ifade eder. Bu da, bir veya iki kişinin haberinin, şeriatla delil olmasını gerektirir."¹⁷⁵

Görüldüğü gibi Şârî (Allah), umûmî belvâ'daki inzâr ile onun dışındaki inzâr arasında ayırım yapmamıştır. Bundan dolayı ikisini aynı seviyede görmek gerekmektedir.¹⁷⁶

sefere çıkma gayeleri de dini iyice öğrenmek ve geri döndüklerinde kavimlerini uyarmaktır. Sefere çıkmayan ve geride kalan kesim ise daha büyük bir topluluktur. Ancak Ateş, tercümenin altında şu açıklamalara yer verir: "Bu ayet, bir milletin, savaş zamanında dahi ilmî faaliyetlerini sürdürmesini ve ilimle uğraşacak bir zümrenin görevlendirilip onların sadece bu işe tahsis edilmesini öngörmektedir..." Ancak Ateş'in yaptığı tercümeye bakıldığında durum hiç de böyle değildir. Zira tercümeye göre sefere çıkması gereken ve dini iyice öğrenecek olanlar küçük bir gruptur ve bu grup seferden döndüklerinde geride kalan büyük kitleyi uyacaktır. Ateş'in yorumuna göre ise, sefere çıkmayacak olan ve dini iyice öğrenip kavimleri dönüp geldiğinde onları uyuracak olanlar küçük bir gruptur. Ateş'in yaptığı yorumun doğru olabilmesi için, dini iyice öğrenecek olan küçük grubun sefere çıkmayıp geride kalması gerekirdi.

İslâm dünyasında hakim olan geleneksel anlayışa göre, bu ayet savaş durumundan bahsetmektedir. Herhangi bir savaş durumunda inananlar toptan savaşa çıkmamalıdır. Her topluluktan bir tâifenin dini iyi öğrenmek ve milletlerini geri döndüklerinde uyarmak üzere geri kalmaları gerekir.

Ancak Paret bu ayeti, müfessirlerin bu zamânâ kadar gelen geleneksel anlayışlarından farklı bir biçimde anlamaktadır. Paret, lafzi denebileceği böyle bir tercümeden ayetin ne demek istediğinin kesinlikle anlaşılamayacağı kanaatindedir. Çünkü ona göre tercümede 'sefere çıkmak' şeklinde çevrilen *لِيُنْفِرُوا* fiilinin tam olarak ne anlama geldiği açık değildir. Ayrıca 'لِيُنْفِرُوا فِي الدِّينِ = dini öğrenmeleri için' ifâdesinin nasıl anlaşılması gerektiği ve cümleye kimin faili takdir edileceği de belli değildir. En yakın özne durumunda ve gramatik olarak pekala mümkün olan sefere çıkan grup mu, yoksa geride kalan büyük kitle mi?

Paret, birtakım argümanlar kullanılarak bu ayetle ilgili geleneksel anlayışın ve hatta Batı dillerine yapılan tercümelemlerin yanlış olduğunu savunur. Ona göre ise ayet bir savaş durumundan bahsetmemektedir. Bilakis ona göre ayetin anlatmak istediği durum şudur: Bedevî Arap kabileleri İslâm'a yeni girdiklerinde, bizzat Peygamber'in huzurunda İslâm'a girmek için topluca Medîne'ye gelmeyi herhalde gerekli görüyorlardı. Bu ise Medîne sakinlerine oldukça sıkıntı veren bir durumdu. Paret'e göre işte ayet bu bağlamda ele alınmalıdır. Ona göre ayette şöyle denilmektedir: "Mü'minler (yani yeni müslüman olan muhtediler) yerleşim bölgelerinden toptan ayrılıp Medîne'ye gelmesinler. Bunun yerine her birlikten sadece bir grup yeni dini öğrenmeye gelsin ve daha sonra memleketlerine dönüp irşad ve inzâr yoluyla İslâm'ı orada tebliğ etsinler." Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., Paret, Rudi, Kur'an Üzerine Makâleler, Derleme ve çeviri: Ömer Özsoy, Bilgi Vakfı Yay., Ankara, 1995, s. 72-77. (çev. notu)

¹⁷⁵ er-Râzî, *et-Tefsîr*, XVI/228. Dilcilerin, 'tâîfe' kelimesinin bir ve birden fazla olan kişileri ifade etmek üzere kullanıldığı ile ilgili görüşleri için bkz., el-Cevherî, *es-Sihâh*, IV/1397, t-v-f maddesi.

¹⁷⁶ Hanbelî usûlcüler, umûmî belvâ'da haber-i vâhid'in kabul edileceği görüşünü savunmaktadırlar. Bu görüşlerini savunmak için Tevbe süresinin 122. âyetini delil olarak kullanırlar. Dolayısıyla, söz konusu durumlardaki rivayetlerin reddedileceğini savunan Hanbelî usûlcülerin, umûmî belvâ'da vârid olan haber-i vâhid'in kabul edileceğini savunmaları, açık bir çelişkidir. Hanbelî usûlcüler amelle ilgili olan haberi vâhidle, bilgi ile ilgili olan haberi vâhid arasında ayırım yaparak bu konuda kendi kendileri ile çelişkiye düşmekten kurtulduklarını düşünmektedirler. Yani onlara göre umûmî belvâ olan bir konuda gelen haber eğer amelle ilgili ise bu haber kabul edilir. Ancak bu haber amelle ilgili değil de bilgi ile ilgili bir mesele hakkında ise

2. İnzal vâki olmaksızın sünnet yerlerinin birbirine değmesinden dolayı gusûl gerekmeyeceği görüşünde olan sahâbe, bu görüşlerinden dönmüşler ve Âişe'nin haberini kabul etmişlerdir. Hz. Âişe, Rasûlullah'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Sünnet yeri, sünnet yerine değdiği zaman gusûl gerekir."¹⁷⁷ Halbuki, Hz. Âişe'nin bu haberi umûmî belvâ'dan olan bir haberdir.

3. Sahâbe *muhâbara*¹⁷⁸ ve arazilerin kiralanmasıyla ilgili görüşlerinden Râfi b. Hadîc'in haberi dolayısı ile dönmüşlerdir. Nâfi'nin, İbn Ömer'i şöyle derken duyduğu rivâyet edilmiştir: "Biz arâzilerimizi kiraya veriyorduk, sonra Râfi b. Hadîc'in hadîsini duyunca bunu terk ettik." İbn Ömer'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Biz bir yıl öncesine kadar muhâbara yapmakta herhangi bir beis görmüyorduk. Nihâyet Râfi, Hz. Peygamber'in onu nehyettiğini iddiâ etti."¹⁷⁹

Âlimler bu ve bundan önceki rivâyeti umûmî belvâda da olsa haber-i vâhidle amelin gerekliliği konusunda sahâbenin icmâi olarak kabul etmişlerdir.

4. Haber-i vâhidin umûmî belvâ olmayan yerde kabul edilmesi gerektiği gibi, umûmî belvâ olan yerde de kabul edilmesi gerekir. Çünkü her iki durumda da bu haber âdil ve sika olan birinin rivâyetidir.

5. Eğer haber-i vâhid, umûmî belvâda kabul edilmiyorsa, o zaman, Hanefîlerin vitrin vâcib olduğu, ikâmetin çifter çifter getirileceği ve kahkaha ile gülmenin abdesti bozduğu şeklindeki görüşlere varmaları câiz değildir. Onlar bütün bu meselelerde bu görüşlere vardıklarına göre, umûmî belvâda haber-i vâhidi kabul etmeleri gerekir.

Umûmî belvâda haber-i vâhidin kabul edileceği görüşünde olanların en önemli delilleri bunlardır.¹⁸⁰

Âlimlerin bu kâide üzerindeki ihtilâfları, pek çok meselede ihtilâf etmelerine neden olmuştur ki, onlardan birini burada zikretmek istiyoruz.

bu haber kabul edilmez. Ancak bu ayırım, çok da sağlıklı ve insanı hatadan koruyacak bir yaklaşım değildir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., Özmen, Ramazan, Hanbelî Mezhebi Fıkıh Usûlcülerinin Hadis/Sünnet Metodolojisi, (Yayınlanmamış doktora tezi), AÜŞBE, Ankara, 2004, ss. 119-123. (çev. notu.)

¹⁷⁷ Muslim, *es-Sahîh*, Hayz, 22, (h. no: 349), I/271-272.

¹⁷⁸ Bazı âlimlere göre muhâbara, müzâraa demektir. Yani arazinin ve tohumun, türünden mâlum ve meşhur olan bir kısmın arazi sahibine verilmesi karşılığında eken kişiye verilmesi demektir. Bunun için bu âlimler, Hz. Peygamber muhâbara'yı yasakladığı için, onu haram görmüşlerdir. Diğer bazı âlimlerin görüşüne göre ise, yasaklanan muhâbara ve kirâ, bir arazi sahibinin, bu arazinin belirli bir yerini ekmesi şartı ile ekim yapan kişiye vermesidir. Ama mâlûm ve meşhur olan bir miktar karşılığında ekim yapan kişiye arazi ve tohumun verilmesi ise caizdir. Tercihe şayan olan görüş de budur. En doğrusunu Allah bilir. Bkz: İbn Teymiye, *el-Fetâvâ*, XVIII/73 vd.; eş-Şevkânî, *Neylu'l-Evtâr*, V/272.

¹⁷⁹ Bu iki hadis için bkz: Muslim, *es-Sahîh*, Buyû', 17, (h. no: 1536), II/1178-1179.

¹⁸⁰ Bu deliller için bkz., eş-Şirâzî, *et-Tabîrât*, s. 314-315; er-Râzî, *el-Mahsûl*, II. cild, I. kısım, s. 632-635; el-Âmidî, *el-İhkâm*, II/112; Zencânî, *Tahrîcû'l-Furû' ale'l-Usul*, s. 62.

Şâfiîler¹⁸¹ ve Hanbelîler¹⁸² namazda rükû'a giderken ve rükû'dan kalkarken ellerin kaldırılmasının sünnet olduğu görüşüne varmışlardır. Onların bu konudaki delilleri el-Buhârî'nin İbn Ömer'den rivâyet ettiği şu haberdir: İbn Ömer şöyle demiştir: "Rasûlullah'ı namaz kılarken ellerini omuzlarının hizâsına kadar kaldırırken gördüm. Rükû için tekbir aldığı anda ve rükû'dan başını kaldırırken de böyle yapıyordu ve 'Semiallâhu li-men hamideh' diyordu. Secdelerde ise böyle yapmıyordu (ellerini kaldırmıyordu)."¹⁸³

Hanefîler ise, namaz kılan kimsenin rükû'a giderken ve rükû'dan kalkarken ellerini kaldırmasının sünnet olmadığı görüşündedirler. Onlar umûmî belvâ ile ilgili bir haber-i vâhid olduğu için İbn Ömer'in hadîsiyle amel etmemişlerdir. Onlara göre bu hadîsin meşhûr olması gerekirdi.¹⁸⁴

Mâlikîler de bu konuda Hanefîlerle aynı görüştedirler ve İbn Ömer'in zikri geçen hadîsi onlara ulaşmamıştır. İmam Mâlik şöyle demiştir: İftitah tekbîrinin dışında, namaz tekbirlerinde, ne rükû'a giderken ne de rükû'dan kalkarken ellerin kaldırılacağı ile ilgili bir şey bilmiyorum."¹⁸⁵

KAYNAKLAR

Abdulazîz el-Buhârî, Ahmed b. Muhammed, Alâüddîn; *Keşfu'l-Esrâr an Usûli'l-Pezdevî*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1974.

el-Aclûnî, İsmâil b. Muhammed; *Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs ammâ İštehera mine'l-Ehâdîsi alâ Elsineti'n-Nâs*, Haleb.

el-Âmidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed; *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, thk., Abdurrazzâk Afîfî, I. bsk., 1387.

el-Aşkar, Muhammed Süleyman; *Ef'âlu'r-Rasûl ve Delâletuhâ ale'l-Ahkâmi's-Şer'iyye*, I. bsk., Kuveyt, 1978.

el-Basrî, Ebu'l-Huseyn, Muhammed b. Ali b. et-Tayyib el-Basrî el-Mu'tezilî; *el-Mu'temed fî Usûli'l-Fıkh*, thk: M. Hamîdullah, Muhammed Bekr, Hasan Hanefî, Şam, 1384.

el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil; *el-Câmiu's-Sahîh*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul.

el-Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. İdrîs; *Keşfu'l-Qınâ' Metni'l-İqnâ'*, Mektebetü'n-Nasr, Riyad.

¹⁸¹ en-Nevevî, *el-Mecmû*, III/399.

¹⁸² Şerhu Munteha'l-İrâdât, I/173-208.

¹⁸³ el-Buhârî, *es-Sahîh*, Ezân, 83, (I/179).

¹⁸⁴ Abdulazîz el-Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, III/18; es-Serahsî, *Usûl*, I/369; Mevsîfî, *el-İhtiyâr*, I/49.

¹⁸⁵ Mâlik b. Enes, *el-Mudevvenetü'l-Kubrâ*, Dâru's-saâde, Mısır, trs., I/68.

-----; *Şerhu Munteha'l-İrâdât el-Musemmâ Daqâiqu Uli'n-Nuhâ li-Şerhi'l-Muntehâ*, Beyrut.

el-Bûtî, Muahmmmed Saîd Ramazan; *Fıkhu's-Sîre*, VII. bsk., 1978.

el-Cassâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali; *Ahkâmu'l-Kur'an*, Dâru'l-Mushaf, II. bsk.

el-Cevherî, İsmâîl b. Hammâd; *es-Sihâh (Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabîyye)*, thk: Ahmed Abdulğafûr Attâr, Beyrut, 1979.

ed-Devmî, Abdulkâdir Ahmed b. Mustafâ Bedrân; *Nuzhetü'l-Hâtır'l-Âtır Şerhu Ravdati'n-Nâzir*, Mısır, 1342.

Ebû Amşe, Mufîd Muhammed Mahmûd; *Efâlu'r-Rasûl ve Takrîrâtuhû ve Delâletuhâ ale'l-Ahkâmi's-Şer'îyye*; (Master Tezi, Ümmü'l-Kurâ Üniv., Mekke, 1397)

Ebû Dâvud es-Sicistânî, Süleyman b. Eş'as el-Ezdî; *Sunenu Ebî Dâvud*, I. bsk., 1371.

Ebû İshâk eş-Şîrâzî, İbrâhîm b. Ali el-Fîrûzâbâdî; *et-Tabstra fi Usûli'l-Fıkıh*, thk: Muhammed Hasen Heyto, Şam, 1980.

Ebu's-Suûd, İbn Muhammed el-İmâdî; *Tefsîru Ebi's-Suûd (İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm)* thk: Abdülkâdir Ahmed Atâ, Mektebetü'r-Riyâd el-Hadîse.

el-Ensârî, Abdülaliyy Muhammed b. Nizâmüddîn; *Fevâtihu'r-Rahamût bi-Şerhi Musellemü's-Sübût*, (*el-Mustasfâ* ile birlikte), I. bsk., Dâru Sâdır, 1322.

el-Ferrâ,' Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Huseyn; *el-Udde fi Usûli'l-Fıkıh*, thk: Ahmed Mübârekî, I. bsk., 1980.

el-Gazâlî, Muhammed b. Muhammed et-Tûsî, *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*, Mısır, 1922.

-----; *el-Menhûl min Ta'likâti'l-Usûl*, thk: Muhammed Hasen Heyto, I. bsk.

el-Hıraşî, Muhammed b. Abdillâh b. Ali; *Şerhu'l-Hıraşî alâ Muhtasari Halîl*, Dâru Sâdır, Beyrut.

İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed; *ed-Dirâye fi Tahrîci Ehâdîsi'l-Hidâye*, yay. A. H. Yemânî, Medîne.

İbnu'l-Hâcib, Osman b. Ömer; *Muhtasaru'l-Muntehâ (Şerhu'l-Adud ile birlikte)*, kontrol ve tashih: Şa'bân Muhammed İsmâîl, 1973.

İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl eş-Şeybânî; *el-Musned*, Dâru Sâdır, Beyrut.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd; *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, Kahire.

İbnu'l-Kayyim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr; *Zâdu'l-Meâd fî Hedyi Hayri'l-İbâd*.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sunenu İbni Mâce*, thk: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 1372.

İbnu'n-Neccâr, Muhammed b. Ahmed b. Abdilazîz; *Şerhu'l-Kevkebi'l-Münîr*, thk., Muhammed ez-Zuhaylî, Nezîh Hammâd, Dâru'l-Fikr, 1400.

İbnu's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdirrahmân; *Mukaddimetu İbni's-Salâh fî Ulûmi'l-Hadîs*, Beyrut, 1978.

İbn Teymiye, Ebu'l-Berekât Abdüsselâm b. Abdillâh b. el-Hıdır, Mecdü'd-Dîn; *el-Muharrar fî'l-Fıkh alâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 1990.

İbn Teymiye, Ebu'l-Berekât Abdüsselâm b. Abdillâh b. el-Hıdır, Mecdüddîn -Ebu'l-Mehâsin Abdülhalîm b. Abdisselâm, Şihâbuddîn- Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdilhalîm, Şeyhu'l-İslâm, Takıyyüddîn; *el-Musevvede fî Usûli'l-Fıkh*, thk: Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Kahire.

İbn Teymiye, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdilhalîm, Şeyhu'l-İslâm, Takıyyü'd-Dîn; *el-Fetâvâ*, I. bsk., 1382.

el-Karâfî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. İdrîs; *Şerhu Tenkihu'l-Fusûl fî İhtisâri'l-Mahsûl*, I. bsk., Dâru'l-Fikr, 1393.

el-Kâsânî, Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed; *Bedâiu's-Sanâi' fî Tertibi's-Şerâi'*, II. bsk., Beyrut, 1394.

el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî; *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Kahire, 1387 baskısından ofset baskı.

Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Asbahî; *el-Mudevvenetu'l-Kubrâ*, Dâru Sâdır, Beyrut.

-----; *el-Muvatta'*, thk: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye.

el-Merğînânî, Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl; *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, (*Fethu'l-Kadîr* ve *İnâye* ile birlikte), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut.

Muslim b. el-Haccâc, en-Neysâbü'rî Ebu'l-Huseyn el-Kuraşî; *Sahîhu Muslim*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut.

en-Nesâî, Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Sinân; *Sunenu'n-Nesâî*, Mısır.

en-Nevevî, Yahyâ b. Şeref; *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, yay: Zekeriyya Ali Yûsuf, Mısır.

Fahrüddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. el-Huseyn; *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Tahrân.

-----; *el-Mahsûl fi İlmi'l-Usûl*, thk: Tâhâ Câbir Feyyâz, 1399.

Sâlih, Muhammed Edîb; *Lemehât fi Usûli'l-Fıkh*, III. bsk., 1399.

es-San'ânî, Muhammed b. İsmâîl el-Kahlânî; *Subulü's-Selâm Şerhu Bulûğî'l-Merâm min Cem'i Edilleti'l-Ahkâm*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, IV. bsk., 1960.

es-Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl; *Usûlü's-Serahsî*, Beyrut, 1393.

es-Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr; *Tedribu'r-Râvî fi Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk: Abdullatif Abdulvehhâb, II. bsk., Mısır, 1966.

eş-Şâfîî, Muhammed b. İdrîs b. el-Abbâs b. Osman el-Muttalibî; *er-Risâle*, thk: Ahmed Şâkir, I. bsk., 1358.

eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdillâh; *İrşâdu'l-Fuhûl ilâ Tahkiki'l-Hakki min İlmi'l-Usûl*, Dâru'l-Fıkr.

-----; *Neylu'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr min Ehâdisi Seyyidi'l-Ebrâr*, Mısır.

eş-Şirbînî, Muhammed b. Ahmed; *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meânî Elfâzi'l-Minhâc*; el-Mektebetü'l-İslâmiyye.

et-Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr; *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk., Mahmûd Şâkir, Mısır.

et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *Sunenu't-Tirmizî*, thk: Ahmed Şâkir, M. Fuâd Abdulbâkî, İbrâhîm Atve İvaz, Matbaatu Mustafâ el-Halebî, II. bsk., 1388.

el-Umerî, Nâdiye Şerîf; *Advâ' ale's-Sekâfeti'l-İslâmiyye*, I. bsk., Beyrut, 1981.

ez-Zencânî, Mahmûd b. Ahmed b. Mahmûd; *Tahrîcu'l-Furû ale'l-Usûl*, thk: Mahmûd Edîb es-Sâlih, III. bsk., 1979.

ez-Zeylaî, Ebû Muhammed Abdullah b. Yûsuf; *Nasbu'r-Râye li Ehâdisi'l-Hidâye*, I. bsk., Mısır, 1357.